

POLITIKAI NYELVEK A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK MAGYARORSZÁGÁN

Politikai nyelvek
a 17. század első felének
Magyarországon

Szerkesztette

KÁRMÁN GÁBOR

ZÁSZKALICZKY MÁRTON

reciti

Budapest, 2019

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-82-6

Kiadja a reciti,

a MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötetzet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Bevezetés	7
ZÁSZKALICZKY MÁRTON A Bocskai-felkelés politikai nyelvei: Vázlat	11
KRUPPA TAMÁS Giovanni Giacomo Belgioioso tábornok jelentései és a prágai nunciatúra iratai a Bocskai-felkelésről: Adalékok a Bocskai-felkelés előtörténetéhez	85
TÓTH GERGELY „Iure electionis”: Az 1608-as világi elit politikai programjának megfogalmazódása Révay Péter <i>De monarchia...</i> című munkájában	119
KÁRMÁN GÁBOR Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban	155
BÁTHORY ORSOLYA Pázmány <i>Vindiciae</i> -je és Balásfi <i>Refutatiója</i> : Két röpirat a beszercebányai országgyűlés végzése ellen	197

SZABÓ ANDRÁS PÉTER	
Eszmék a nádori politika szolgálatában: Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645)	223
G. ETÉNYI NÓRA	
Erdély politikai imázsa a Német-római Birodalom propagandájában a harmincéves háború idején	285
BENE SÁNDOR	
Szinkretisták és szamaritánusok: Címszavak a kora újkori magyar politikai szótárból	327
Szerzőink	381

TÓTH GERGELY

„Iure electionis”
Az 1608-as világi elit politikai programjának
megfogalmazódása Révay Péter *De monarchia...*
című munkájában

Mein Sarc und Grab – „Koporsóm és sírom”: állítólag e szavakat írta Révay Péter (1568–1622) a pozsonyi vár koronaörzö termének ajtajára.¹ Jól sejtette meg a jövődőt, ugyanis élete utolsó évei a felségjelvények melletti szolgálatban teltek el, súlyos politikai érdekek és szándékok között őrlődve. Mint ismert, 1619. október 14-én Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadai rohammal bevették Pozsony városát. Bethlen kiegyezett Forgách Zsigmond nádorral, hogy országgyűlést hívnak össze, továbbá hitlevelet vett a várban tartózkodó koronaöröktől, Pálffy Istvántól és Révay Pétertől, hogy a koronát nem adják „idegen” kézre. A következő hónapokban az összegyűlt rendek folyamatosan egyezkedtek Pálffyval és Révayval a felségjelvényekről, valamint a koronaörtség összetételéről; később 200 főnyi saját őrséget rendeltek a korona mellé, s azt is elérték, hogy a német őrség távozzon mellőle. Eközben Révay továbbra is bírta II. Ferdinánd bizalmát, aki többször is meghagyta neki, hogy a körülmények ellenére lássa el feladatát a klenódiumok mellett Pálffyval együtt. Az 1620. esztendő újabb fordulatokat hozott: jött a besztercebányai gyűlés, majd a császári hadak őszi előrenyomulása, amely elől Bethlen előbb Zólyomba, majd 1621-ben Ecsedre vitette a koronát. A nemzeti erekllye mellett – hűségesküje szerint – ha nem is végig, de nagyjából ott tartózkodott Révay

1 Raphael HRABECIUS, *Oratio funebris in solennibus exequiis... Petri de Rewa... habita in loco sepulturae ejusdem et majorum, in templo Martinopolitano Comitatus Thurocensis 17. Iulii, Anno Dei Hominis MDCXXII ...* (Cassoviae: Daniel Schultz, 1623), f. E[1]v. Idézi BÓNIS György, *Révay Péter*, Irodalomtörténeti Füzetek 104 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 41; PÁLFFY Géza és Kees TESZELSZKY, „Koronázási jelvényeink leghosszabb távolléte: Erdélyből Bécsen és Prágán át Pozsonyig (1551–1608)”, in *A Szent Korona hazatér: A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*, szerk. PÁLFFY Géza, Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések, 169–269 (Budapest, MTA BTK TTI, 2018), 254.

Péter is. Végül a koronaőr 1622. június 5-én hunyt el Trencsénben, ahová a Szent Koronával együtt érkezett, miután azt Bethlen a nikolsburgi békeszerződés értelmében visszaszolgáltatta Ferdinándnak. A halál „szolgálat közben” érte őt, feltehetőleg ugyanabban a házban, ahol a felségjelvények is voltak. Jósolata csakugyan beteljesedett.²

A nagy műveltségű evangélikus magyar főrend furcsa módon mégis ebben a zaklatott időszakban jutott annyi fölös időhöz, *otium*hoz, hogy nagyszabású Magyarország-történetéhez hozzáfogjon. 1619 októberétől 1620 novemberéig ugyanis egy kisebb távolléttől eltekintve a pozsonyi várban tartózkodott a korona mellett (az is lehet, hogy ekkor írta fel az ajtóra az idézett szavakat) – erre kötelezte esküje, illetve később maga Bethlen is erre utasította.³ A kényszerű „várfofogság” idejét használta ki tehát, hogy régi tervét megvalósítsa: 1613. évi koronatoronnyel, a *Commentarius* után immár az ország történiáját írja meg, amely műnek a *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem* címet adta („A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század”).⁴

Ha tehát valaki a mű keletkezési körülményeit tekinti, akkor bizonyára arra számít, hogy a rendkívül feszült politikai helyzet, vagyis a bécsi udvar, Bethlen, a magyar rendek, illetve az oszmánok közötti bonyolult politikai-katonai játszma feltétlenül nyomot hagy egy ekkoriban születő történeti munkán. Ez a várakozás – amint látni fogjuk – részben beigazolódik, de fontos, hogy ne legyünk túlságosan „telhetetlenek”, ne akarjunk a *De monarchia* minden sorában politikai kinyilatkoztatást látni: ha így tennénk, bizonyosan sok téves következtetésre jutnánk. Az

2 Lásd SZILÁGYI Sándor, *Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622)*, Értekezések a történeti tudományok köréből V/1 (Budapest: M. T. Akadémia, 1875), 12–23; BÓNIS, *Révay Péter...*, 36–42; PÁLFFY Géza, „A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622): egy koronaitinerárium összeállításának lehetőségeiről”, in *A történelem mint hivatás. A Benda-emlékkonferencia előadásai. 2013. november 27.*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11 (Budapest: Balassi–Ráday Gyűjtemény, 2015), 75–107; PÁLFFY Géza és TÓTH Gergely, „Az »országtáblák«, egy új koronavers és a pozsonyi Koronatorony különleges vasajtaja. Újdonságok a Szent Korona 17. századi történetéhez”, in „...nem egyetlen történelem létezik”. *Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából*, szerk. NAGY Gábor, RADA János és VISKOLCZ Noémi, Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, XXI/2 (Miskolc: Miskolci Egyetem, 2017), 279–301.

3 Lásd SZILÁGYI, *Révay Péter...*, 13–23.

4 A mű keletkezésének körülményeit maga írta meg az előszóban. Lásd Petrus de REWA [RÉVAY Péter], *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem...* (Francofurti: Götz, 1659), [(*) (5)]r. A mű posztumusz jelent meg a szerző unokájának, Nádasdy III. Ferenc országbírónak a költségén. A kiadás körülményeire lásd TÓTH Gergely, „Nádasdy Ferenc, Révay Péter műveinek kiadója (1652, 1659). Történelmi érdeklődés, imázsépítés, vagy politikai tett?”, in *Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*, szerk. NAGY Gábor és VISKOLCZ Noémi, Miskolci Történelmi Tanulmányok (Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2019), 150–171.

eléggé bizonyos, hogy Révay nem aktuálpolitikai fegyvernek szánta a művét – egyik vagy másik oldal mellett –, hanem valóban érdekelte a keze ügyébe került számos új kéziratos és nyomtatott forrás, amelyek addig ismeretlen adatokat tartalmaztak az ország történetével kapcsolatban, s úgy vélte, ezekre támaszkodva minőségileg új országtörténetet tud alkotni.⁵ De ettől még a vizsgálódásunk egyáltalán nem lesz haszontalan: a koronaőr politikai nézetei, illetve saját társadalmi csoportja, vagyis a világi főrendek műtszemlélete jól kivehető a műből. Tanulmányunkban azt szeretnénk bemutatni, hogy szerzőnk hogyan juttatja kifejezésre e nézeteit – a magyar história elbeszélésén keresztül. Mielőtt azonban erre vállalkoznánk, szükséges, hogy Révay Péter politikai pályafutását röviden vázoljuk.

Officia et negotia: Révay közéleti szerepvállalásai

Révay Péter sokféle politikai funkcióban tűnt fel: ez részben családi hagyományoknak, illetve elődei által megszerzett pozícióknak volt köszönhető, részben saját tehetségének és döntéseinek. Családi örökség volt elsősorban az udvarhűség, az udvari szolgálat, illetve a hivatali-értelmiségi karrier. Nagyapja, Révay I. Ferenc is jogtudó értelmiségiként lett személynök, majd nádori helytartó Mohács után I. Ferdinánd megbízásából, egyben a Habsburg uralkodó egyik legmegbízhatóbb magyarországi híve, aki számos alkalommal kapott meghívást Bécsbe, hogy magyar ügyekben tanáccsal szolgáljon a királynak.⁶ Fia, Mihály is – Péter apja – részben udvari karriert futott be: magyar tanácsos és országos főméltóság (királyi ajtónállómester) lett.⁷ A bárói címet (illetve a *magnificus* megszólítást) Mihály testvére, a szintén udvari szolgálatot teljesítő János szerezte meg a család számára.⁸ Ugyancsak ez a generáció járta ki 1561-ben, hogy utódaik Turóc vármegye „örökletes” (*hereditarius*, tehát még nem örökös, azaz *perpetuus*) ispánjai legyenek.⁹

Fontos és meghatározó családi örökség volt a felekezeti hovatartozás. Révay I. Ferenc a lutheri tanok követőjévé vált, sőt levezett is a nagy wittenbergi reformátorral¹⁰ – és mind fiai, mind unokái kitarítottak az „evangéliumi hit” mellett. Nem meglepő módon családi tradíció volt emellett a Révayaknál a műveltség, iskolázott-

5 Az új források felfedezéséről maga számol be a mű előszavában. Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, [(*) (5)]r.

6 PÁLFFY Géza, „Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században”, *Történelmi Szemle* 51 (2009): 1–20, 3–9.

7 Uo., 12.

8 Uo., 11.

9 Uo., 10–11.

10 Uo., 9.

ság. I. Ferenc a négy fiát a padovai egyetemre küldte tanulni,¹¹ majd pedig Mihály is gondosan iskoláztatta saját gyermekeit, Pétert és Ferencet, előbb a bécsi jezsuitáknál,¹² majd a strassburgi akadémián.¹³

Révay karrierje tehát részben az elődök által kitaposott ösvényen haladt. Megörökölte a bárói címet, és megörökölte a turóci főispánságot is, amelyet 1598-ban nyert el.¹⁴ A Bocskai-felkelés idején hű maradt a dinasztiahoz, sőt, Istvánffy Miklós állítása szerint 1605-ben állhatatosan védelmezte Holicst a Morvaország felé törő hajdúcsapatok ellen.¹⁵ Minden bizonnyal Mátyás főherceg jóvoltából 1605. november 29-én a Magyar Tanács kinevezett tagja, vagyis magyar királyi tanácsos lett,¹⁶ ami azonban már csak részben köszönhető az elődöknek: sokkal inkább egyéni alkalmassága lehetett a döntő, mivel a főherceg megbízott benne, és sokszor fordult hozzá tanácsért.¹⁷ Az 1607–1608. évi Habsburg testvérviszály során töretle-

11 Uo., 10.

12 Ferenc és Péter tanulmányai a bécsi jezsuitáknál csak látszólag mondanak ellent a család lutheránus hitének. Az császárvárosban működő jézustársasági iskola igen népszerű volt akkoriban, és fogadott protestáns diákokat is; ráadásul az arisztokrata ifjak számára elősegítette az integrációt és kapcsolatépítést Bécsben, ami szintén vonzóvá tette. Mivel Rudolf udvartartása ekkoriban, tehát az 1580-as években már Prágába költözött át, ahová – idegen terep révén – a magyar arisztokrácia nem szívesen küldte gyermekeit udvari szolgálatra, a Révay-fiúk bécsi tanulmányai nagy valószínűséggel az elmaradt prágai udvaronc-szolgálatot is pótolták. A bécsi jezsuita gimnázium korabeli népszerűségére és integrációs szerepére lásd PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, História Könyvtár – Monográfiák 27 (Budapest: História–MTA TTI, 2010), 115; a prágai udvar problémájára lásd uo. 116–121. Párhuzamként megemlíthető, hogy Esterházy Ferenc, Esterházy Miklós apja ugyancsak hithű evangélikus volt, mégis a jezsuitákhöz járatta a fiát, Miklóst – ami általában a rend tanítási módszereinek nagy presztízsét jelzi ebben az időszakban. Lásd PÉTER Katalin, *Esterházy Miklós*, Magyar História – Életrajzok (Budapest: Gondolat, 1985), 60–61.

13 Révay tanulmányaira lásd BÓNIS, *Révay Péter...*, 7–12. Maga Révay is hangsúlyozza 1613. évi koronátörténete előszavában, hogy a családja mindig nagyra tartotta a tudományos képzettséget. Lásd Petrus de REWA [RÉVAY Péter], *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius* (Augustae Vindelicorum: Christoph. Mangus, 1613), [·4]r; magyar fordításban: „RÉVAY Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról”, ford. KULCSÁR Péter, in *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*, szerk. KATONA Tamás, Bibliotheca Historica, 195–232 (Budapest: Magyar Helikon, 1979), 196.

14 BÓNIS, *Révay Péter...*, 20.

15 „Holicium vero defendente summa constantia Petro Revaio in fide caesaris permansit.” Nicolaus ISTHVANFIUS (ISTVÁNYFFY), *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* (Coloniae Agrippinae: Antonius Hieratus, 1622), 827. Révay egyéb közéleti feladataira, szereplésire a Bocskai-felkelés alatt lásd BÓNIS, *Révay Péter...*, 19–22. (Istvánffy állításáról nem tud.)

16 PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 272.

17 BÓNIS, *Révay Péter...*, 20. Bónis szerint 1606-ban főajtónállómesterré nevezték ki. Lásd uo. 21. Ezt az állítását egy levélre alapozza, amelyet Mátyás főherceg küldött 1606. július 5-én Révaynak, s a külföldön valóban szerepel ez a titulus is (*Magnifico sincere nobis dilecto Petro Reway Comiti Comitatus*

nül Mátyás mellett állt, és tevékeny szerepet vállalt a főherceg trónra juttatásában: így például benne volt abban a magyar delegációban, amely a magyar politikai elit és Mátyás nevében szövetséget kötött a morva rendekkel 1608. április 19-én.¹⁸ Az 1608. őszi koronázó országgyűlésen, november 20-án elnyerte a koronaöri tisztséget, az uralkodó és a rendek közös döntése nyomán.¹⁹ 1610-ben aztán országos főméltósággá emelkedett: királyi udvarmester lett,²⁰ ami komoly fizetéssel, és *ex officio* királyi tanácsosi ranggal járt. (1618. július 2-án II. Ferdinánd e méltóságból letette és királyi étekgómgesterré nevezte ki – nem kizárt, hogy politikai okokból.²¹) Má-

Thurocensis, Janitorum Regalium in Hungaria Magistro). Lásd Slovenský národný archív, Bratislava, Spoločný archív rodu Révay, Kráľovské dekrétý, mandáty a reskripty Révayovcom, Fasc. VI. N° 35. Egyéb adat viszont nincs Révay eme címére, ami nem is meglepő, hiszen ekkoriban Istvánffy Miklós volt a főajtónállómester, 1598-tól egészen 1615. évi haláláig. Lásd FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai* (Budapest: Maecenas, 1988), 89. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy mind Révay Péter apja, Mihály, mind pedig nagybátyja, II. Ferenc betöltötte ezt a méltóságot – 1577–1587, illetve 1587–1598 között, tehát több, mint 20 évig. Lásd uo. Valószínű tehát, hogy a kancellárián rontották el a címzést, mert valamelyik őse titulusát vették alapul. Érdekes adat viszont, hogy 1608-ban a koronázási lakomán Révay Péter helyettesítette a betegeskedő Istvánffyt ajtónállómesterként a koronázási lakomán – vélhetőleg a tisztség családon belüli egyfajta „öröklődése” miatt. Lásd PÁLFFY Géza, „Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról”, *Századok* 138 (2004), 1005–1101, 1070. Köszönöm Pálffy Gézának a kérdésben nyújtott segítségét.

- 18 RÉVAY, *De monarchia...*, 120; az egyezmény szövegét közli Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae*, tomulus IX., ordine XXVIII (Budae: typis Regiae Universitatis, 1794), 783–785. Még lásd Géza PÁLFFY, „Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608”, in *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, ed. Václav BŮŽEK, *Opera historica* 14, 363–399 (České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2010), 394.
- 19 RÉVAY, *De monarchia...*, 126–127; BENDA Kálmán és FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye* (Budapest: Magvető, 1979), 148–149.
- 20 1610. jan. 8-tól 1618. július 2-ig volt királyi főudvarmester. Lásd FALLENBÜCHL, *Magyarország főméltóságai...*, 85.
- 21 Az adatot lásd uo. A politikai motivációt erősítheti egyrészt, hogy az udvarmesteri méltóság az étekgómgesternél jelentősebb lehetett, mivel több valós funkcióval bírt: a király- és királyné-koronázások alkalmával fontos szerepet vitt a ceremóniában. Erről maga Révay tanúskodik, aki saját elbeszélése szerint az 1613. évi és az 1618. évi koronázás alkalmával is többször kiemelt szerepkörben tűnt fel, a császári főudvarmesterrel együttműködve – és a ceremónia megszervezéséből is kivette a részét. Vö. RÉVAY, *De monarchia...*, 134, 135, 137, 139. A „lefokozásnak” – amennyiben valóban az volt – a politikai indítékát igazolhatja, hogy Révay – amint arról alább szó lesz – egyes források szerint igen aktív volt az 1618. évi országgyűlésen, és inkább a rendi álláspontot képviselte az udvarral szemben; másrészt az is erősítheti gyanakvásunkat, hogy a nagy reményű, megbízhatóan aulikus – és időközben katolizált! – Esterházy Miklós került Révay helyére. Végül figyelemre méltó, hogy az új udvarmester kinevezése Ferdinánd koronázásának (1618. júl. 1.) másnapján történt. (Köszönöm Pálffy Gézának a kérdésben nyújtott segítségét.) Ettől függetlenül az sem kizárt, hogy Révay maga mondott le a méltóságról – talán öregségére hivatkozva.

tyás emellett hasonlóképpen számított rá, mint nagyapja, I. Ferdinánd szerzőnk nagyapjára, Ferencre: számos ideiglenes megbízást adott neki (követi feladatokkal, tárgyalódelegációkban, ideiglenes testületekben való részvétellel bízta meg), és sűrűn hívta Bécsbe a Magyar Tanácsba az országos ügyek intézésére.²²

Révay tehát II. Mátyás király megbízható emberének bizonyult – ez Bónis György róla szóló kismonográfiájából egyértelműen kiderül.²³ De ez csak egy a politikai perszónái közül. Bónis munkájában véleményem szerint némileg elsikkad az a fontos szempont, hogy a tudós koronaőr báróként, *magnificusként* főrend is volt, a felsőtábla tagja, az országgyűlések állandó résztvevője, aki az 1608-as generáció egyik fontos szereplőjeként féltve őrizte az akkor kivívott rendi kiváltságokat. 1609-ben a pápai nuncius jelentése szerint Thurzó Györggyel együtt szervezte a protestáns rendek részvételét az országgyűlésen, illetve támogatta Thurzó nádorrá választását.²⁴ 1613-ban – amint maga írja – még a királlyal is szembe fordult egy látogatásra jelentéktelen, de szintén az 1608. évi törvényeket érintő ügyben. II. Mátyás ugyanis ideiglenesen magához akarta venni a koronázási palástot, hogy arról a pápa részére másolatot készíttessen – ezt azonban a koronaőr Révay az esküje értelmében megtagadta, és csak úgy szolgáltatta ki a klenódiumot, hogy az uralkodó előzetesen a nádor és a rendek engedélyét kérte.²⁵ A következő évben Révay is ott volt a magyar rendek küldöttségében Linzben: mint ismert, a magyar követek elleneztek a bécsi udvar török elleni háborús terveit, amelyek aztán nem is váltak valóra (szerzőnk igen részletesen szól erről az eseményről is művében).²⁶ Az 1618. évi országgyűlés idején – amikor Bécs és az összegyűlt rendek egy jelentős része között nem volt egyetértés a nádorválasztás időpontja körül (nevezetesen a királyválasztás előtt vagy után legyen-e), illetve a királyválasztás lebonyolítása ügyében – Révay a főurak és főpapok gyűlésén úgy vélekedett, hogy nem lehet eltérni az alsótábla követeinek március 27-i feliratától (amelyben egyebek mellett azt követelték, hogy törvény szerint előbb válasszanak nádort).²⁷ Más adatok is arról szólnak, hogy Révay a diétán

22 BÓNIS, *Révay Péter...*, 29–35.

23 Uo.

24 KÁROLYI Árpád, „Az ellenreformatio kezdetei és Thurzó György nádorrá választása”, *Századok* 53–54 (1919–1920): 1–33, 124–163, 28, 125, 128.

25 Révay ezután elkísérte a palástot Bécsbe, s ott maradt mindaddig, amíg vissza nem adták neki. Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 140. Még lásd BÓNIS, *Révay Péter...*, 33.

26 RÉVAY, *De monarchia...*, 128–131. Még lásd BÓNIS, *Révay Péter...*, 33–34. A linzi gyűlésre részletesen lásd ILA Bálint, „Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés”, *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve* 4 (1934): 231–253.

27 FRANKL (FRANKÓI) Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I. kötet (Pest: Ráth, 1868), 332; a feliratra lásd uo. 327–328. A kérdésre még lásd ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve: II. kötet: A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig: 1608–1647* (Budapest:

a rendi álláspontot hangoztatta a királyválasztás és a nádorválasztás kérdésében.²⁸ Végül megemlíthető még, hogy az 1619. nyári országgyűlésen személyesen Révay fogalmazta meg másodmagával a protestáns rendek panaszait.²⁹ Ebben az ő saját sérelme is benne foglaltatott: a szövegben ugyanis szó esik arról, hogy Révay Pétert és más nemeseket, illetve Holics (lutheránus) polgárait nem engedték be a város plébániatemplomába, sőt, a temetkezést és a harang használatát is megtiltották nekik.³⁰

Az utóbbi epizód egyben arra is bizonyíték, hogy szerzőnk komolyan vette saját felekezeti hovatartozását. Révay földesúrként is részt vett a lutheránus egyház életének alakításában. 1609-ben levelet váltott Matthias Lochmann mosóci evangélikus lelkésszel,³¹ akit egyrészt arra kért, hogy vegyen részt a fia keresztelőjén, másrészt azt javasolta neki, hogy a (véltetőleg turóci) lelkészek ugyanaznap tartsanak gyűlést Turócszentmártonban, mint a vármegye.³² 1610-ben az ugyancsak evangélikus Thurzó György nádor mellett az egyedüli főrendként aláírta a zsolnai zsinat végzéseit, amelyek alapján önálló evangélikus egyházmegyék jöttek létre a királyságban.³³ 1616-ban elnökölt a mosóci evangélikus konventen, és ő hozott határozatot ugyanazon Lochmann ügyében, akit kriptokálvinizmussal vádoltak.³⁴ Számos egyéb kisebb adat is azt jelzi, hogy szívén viselte egyháza sorsát.

A fentiekből összetett figura rajzolódik ki előttünk: egy udvarhű, művelt főrend, a király megbízható embere, aki karrierjét elsősorban Mátyás és a rendek sikeres Rudolf császár-ellenes puccsának köszönheti – következőképpen 1608 politikai örökségének védelmezőjeként lép fel a későbbiekben. Emellett lutheránus földesúr

Hornyánszky, 1891), 117–118; FRAKNÓI Vilmos, *A magyar királyválasztások története* (Budapest: Athenaeum, 1921), 220–221.

28 A pápai nuncius titkárának június 7-i jelentése szerint a felsőtáblán Batthyány Ferenc, Révay Péter és „Thurzó György” (helyesen: Imre) álltak az „ellenzék” élén: a szabad királyválasztási jog elismerését és nádorválasztást követeltek. Lásd FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter*, Magyar történeti életrajzok (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1886), 105.

29 Lásd Plathy Ferenc levelét Thurzó Szaniszlóhoz. Pozsony, 1619. júl. 30. A levelet közölte ILA Bálint, *A Thurzó-levéltár egyháztörténeti iratai*, Magyar protestáns egyháztörténeti adattár 15 (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1934), 261–262.

30 Lásd Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae*, tomulus XI, ordine XXX (Budae: typis Regiae Universitatis, 1794), 125–126.

31 Személyére lásd CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM): Proszopográfiai rész*, I, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610), I/1: A–L – *Pastores evangelico-lutherani in Hungaria: Pars prosopographica*, I, Ab initiis reformationis usque ad synodum Solnensem (1610), I/1: litterae: A–L (Budapest: MEDI T, 2014), 1001.

32 A levelek közlését lásd *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, III, szerk. STROMP László (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1904), 147–148.

33 Vö. ZSILINSZKY Mihály, *Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékünnepe: Egyháztörténeti tanulmány* (Selmezbánya: Joergest Ágost özv. és fia, 1910), 16, 24.

34 ILA, *A Thurzó-levéltár...*, 214–215.

és főispán, aki vármegyéjében szervezi és támogatja egyháza működését, sőt a diétákon is képviseli védelmét. Ez a nagyon sokrétű szerepvállalás kitapintható két művében, a *Commentarius*-ban és a *De monarchiában* is, ám közöttük igen nagy különbség mutatkozik ezen a téren.

A Szent Korona büvöletében: Révay 1613. évi koronatörténete

A *De monarchia* tárgyalásakor feltétlenül szót kell ejtenünk Révay korábbi művéről, az 1613-ban megjelent *Commentarius*-ról, amelyben a magyar korona történetét, illetve a Magyar Királyság életében betöltött különleges szerepét és tiszteletét ismertette, s egyben leírást adott a felségjelvények jelentős részéről is (korona, palást, jogar, országalma, kard, kesztyűk, saruk). A művet legutóbb Kees Teszelszky elemezte alaposabban. Megállapítása szerint a mű legfontosabb előzménye, kiváltó oka az volt, hogy 1608-ban a magyar rendek Mátyás főherceggel szövetségben lemondatták Rudolf császárt a magyar trónról, majd a hosszú prágai „száműzetés” után hazahozott Szent Koronával magyar királlyá koronázták a főherceget, továbbá törvénybe iktatták az 1606. évi bécsi béke pontjait, így a szabad vallásgyakorlatot, és sok egyéb rendi követelést. Főként eme esemény hatására Révay – és kortársai – szemében a Szent Korona sorsa összekapcsolódott az ország sorsával: szerzőnk e gondolat jegyében tárgyalta annak históriáját. A koronaőr értelmezése szerint ha a király vagy a „nemzet” megadja a tiszteletet a koronának, az ország sorsa jóra fordul (miképpen például Hunyadi Mátyás alatt, s a szerző reményei szerint az új uralkodó, II. Mátyás alatt is), ám ha nem, akkor viszontagságok várnak rá. A korona Révay művében egyúttal a rendi nemzet szuverenitásának, illetve a rendi kiváltságoknak is a megtestesítője: ha az uralkodó ezeket „öregbíti” – mint egykor II. András király tette –,³⁵ azzal a korona iránt is kimutatja tiszteletét; ha viszont megsérti őket, a koronát sérti meg. Ez a gondolat – hangsúlyozza Teszelszky – egyértelműen az 1608. novemberi koronázásnak, illetve az uralkodó és a rendek országgyűléssel és törvénycikkkel megpecsételt kiegyezésének a jegyében fogant.³⁶

35 Lásd RÉVAY, *De Sacrae Coronae... ortu...*, 22–23; RÉVAY, „Rövid emlékirata...”, 205. Egy másik helyen Révay szerint a magyar rendek azért döntöttek a pápa jelöltjével szemben Vencel királlyá választása mellett 1301-ben, mert sokra tartották „a Korona tiszteletével elválaszthatatlanul összefüggő szabadság szeretetét”. Uo. 206. Eredeti szöveg: RÉVAY, *De Sacrae Coronae... ortu...*, 26.

36 Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, szerk. CZIBERE Mária, ford. TROSTOVSKY Gabriella, *Historia pro futuro* (Pannonhalma: Bencés, 2009), 215–323. A korona 1608. évi hazahozatalára újabban lásd még PÁLFFY és TESZELSZKY, „Koronázási jelvényeink ...” 217–267. A korabeli protestáns „korona-irodalomra” lásd TÓTH Gergely, „Szétváló

A *Commentarius*ban szerzőnk egyértelműen hitet tesz a Habsburg-ház magyarországi uralma mellett. Egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a Korona az osztrákok védelmére és szeretetére bízta magát, mert bizony megvetette a mi nemzetünkől és vérünkől való fejedelmeket, akiknek bűnnel szerzett hatalma nem lehetett hosszú életű” – utalva itt elsősorban Szapolyai Jánosra.³⁷ Egyben méltatja Miksát azért, mert még életében kijelölte utódját, és királlyá koronáztatta őt „az ország rendjeinek egyetértése mellett” (*consentientibus regni ordinibus*). Mindezt azzal indokolja, hogy egy felelős uralkodónak gondoskodnia kell az utódról, mert különben az ország különböző pártokra szakad halála után, ami katasztrófához vezet. Ezzel kapcsolatban elítélőleg szólt a rákosi „fegyveres” királyválasztó gyűlésekről is, mert ott annak a szava diktált, akinek több katonája és híve volt (ami éppenséggel Hunyadi Mátyás megválasztására illik rá!).³⁸ Lényegében tehát a Mohács utáni status quo mellett érvelt Révay, amikor is a magyar rendek királlyá „neveztek ki” az elődjük által kijelölt főhercegeket: Miksát, majd Rudolfot. Egy formális beleegyezés történt a rendek részéről – amire a szövegben Révay is utal –, s bár a magyar fél szeretete volna „választás”-nak nevezni ezt az aktust, a Habsburgok mindkét esetben elérték, hogy ez a szó ne szerepeljen a törvényekben és egyéb hivatalos iratokban – igaz, ezért engedményekre is készek voltak.³⁹ Révay feltűnő óvatosságát jelzi, hogy ő sem használja az *electio* szót Miksa és Rudolf trónra kerülésének leírásakor, de még II. Mátyás esetében is kerüli⁴⁰ – holott erre nem lett volna szükség, hiszen Mátyás elismerte a rendek királyválasztó jogát (a koronázás előtti cikkelyek preambulumban is ott áll az *eligere* szó).⁴¹

Szerzőnk általában elég visszafogott ebben a művében: ez abban is megnyilvánul, hogy nem említi meg a magyar elit részéről 1608-ban kivívott eredmények jelentős részét (szövetkezés az ausztriai és morva rendekkel, vallásszabadság, a már említett

múltértelmezések. Evangélikus, református és unitárius alternatívák Szent István és a Szent Korona katolikus történeti hagyományára”, in *Ige-Idők: A reformáció 500 éve: Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26 – november 5*, szerk. KISS Erika, ZÁSZKALICZKY Márton és ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, 448–457 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019), 449–451. Vö. még általánosságban PÁLFFY Géza, „A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban”, *Történelmi Szemle* 57 (2015): 51–65.

37 RÉVAY, „Rövid emlékirata...”, 223. Az eredeti szöveget lásd RÉVAY, *De Sacrae Coronae... ortu...*, 72–73. Még lásd TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona...*, 273.

38 RÉVAY, „Rövid emlékirata...”, 223. Az eredeti szöveget lásd RÉVAY, *De Sacrae Coronae... ortu...*, 73. Még lásd TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona...*, 273–274.

39 PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 256–264.

40 Lásd RÉVAY, *De Sacrae Coronae... ortu...*, 72–73, 75, 86; fordításban: RÉVAY, „Rövid emlékirata...”, 222, 223, 228.

41 Lásd *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar: 1608–1657. évi törvényczikkek*, ford. KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső (Budapest, Franklin Társulat, 1900) (a továbbiakban *CJH 1608–1657*), 8.

királyválasztás, nádorválasztás, a klérus politikai hatalmának jelentősebb visszaszorítása, jezsuitákkal kapcsolatos törvénycikk, stb.). Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy Révay fő politikai jelszava ekkor kétségkívül az „egyetértés”, a *concordia* volt, és ezeknek az érzékeny témáknak a felvetése éppen a török elleni egységes fellépés ellenében hatott volna, valamint a kiegyezést és a rendi egységet is tetemesen gyengíthette volna. Habár az 1610-es évek elejére Révay már érezte, hogy az 1608-ban létrejött új politikai egyensúly nem sziklaszilárd, talán még bízott abban, hogy az egyre élesebb felekezeti és hatalmi konfliktusok rendeződnek, és az egyensúlyi helyzet fennmarad – ezért elkerülte a kényesebb témákat, sőt, gesztusokat is tett katolikus oldal felé.⁴²

Elvesztett illúziók, kiújuló küzdelmek: Révay országtörténetének háttérére

A *De monarchia* írásakor, 1619-ben Révay már hiába reménykedett volna a *concordiában*, vagy akár erőegyensúlyban. Nincs most itt hely annak kifejtésére, hogy az 1608 utáni Magyarországon mennyi konfliktus terhelte, hány törésvonal aprózta szét a rendek és az uralkodó „kiegyezését”, s hogy ezek az évtized végére mekkora hasadékokká nyíltak. Állandó veszély- és problémaforrás volt Erdély, illetve Bécs Erdéllyel kapcsolatos politikája, azaz Báthory Gábor, majd Bethlen megbuktatására irányuló tervei;⁴³ a rendek és az udvar hullámozó viszonya, például a német várkapitányok kinevezése miatt; a katolikus klérus konfrontatív fellépése, és részben a bécsi udvar segítségével, részben egyéb okok miatt bekövetkező újbóli térnyerése; a felekezeti viszályok és konfliktusok, az országgyűléseket elárastó kölcsönös panaszok katolikus és protestáns részről; és végül a Habsburg trónutódlás ügye, konkrétan a Bécs, illetve a Szentszék által preferált utód, a protestánsüldözött Ferdinánd főherceg személye.⁴⁴

42 E gesztusokra lásd TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona...*, 278–281; TÓTH Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA BTK TTI, 2016), 43–46.

43 E tervekre, különösen Melchior Klesl bécsi püspöknek, II. Mátyás nagy befolyással bíró tanácsosának az Erdéllyel kapcsolatos elgondolásaira lásd CZIRÁKI Zsuzsanna, „Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között”, in *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KARMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY (Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transsylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013), 77–102.

44 Mára elavult, de jól adatolt feldolgozása a korszaknak: ANGYAL Dávid, *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*, A magyar nemzet története VI (Budapest: Athenaeum, 1898), 1–187. A korszak országgyűléseire – elsősorban a vallási ügyekkel kapcsolatos vitákra – meglehetősen elfogult, de részletes feldolgozás: ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések... (1608–1647)*, 1–168.

Ahogy az ismert, jelentős részben Pázmány Péter szervezőmunkájának köszönhetően sikerült lebonyolítani Ferdinánd utódlását az 1618. évi országgyűlésen, de csak heves viták után, illetve – az udvar ellenkezése dacára – szabályszerű választást követően; a rendek emellett kiharcolták az új nádor megválasztását, továbbá az uralkodónak „diplomát”, azaz hitlevelet kellett kiállítania, amelyben ígéretet tett a rendek által megszabott feltételek betartására.⁴⁵ Révay, mint láttuk, ezen az országgyűlésen kiállt a rendi előjogokért, és országtörténetében is megemlítette a diétán folyó komoly vitákat „a választás szabadságának megoltalmazásáról” (*de asserenda electionis libertate*), továbbá nagy alaposággal közölte a Ferdinánd által adott hitlevelet.⁴⁶ Érdemes beszámolójához hozzáolvasni azt az iratot, amelyet az 1619 novemberében megnyíló pozsonyi gyűlésen a jelenlévő rendek állítottak össze válaszul a nádori propozícióra. Az *Ordinum regni Hungariae ... responsum*ban ugyanis az időközben Bethlen pártjára állt rendek szintén kifejtik, hogy az egy évvel korábbi diétán a szabad választást másfél hónapon át védelmezték – mármint az öröklési jogot hangoztató Habsburg-pártiak ellenében –, továbbá, hogy a hitlélvel megszövegezése körül is késhegyig menő vitákat folytattak a klérussal.⁴⁷ Vagyis szerzőnk, ha nem is olyan harsányan, mint az *Ordinum responsum*, de pontosan megjelöli itt a rendek sérelmeit és igényeit – s ahogy látni fogjuk, erre egész művében gondot fordított.

A fentiekből is kitetszik: 1619-ben már Révay nem bízott, nem bízhatott abban, hogy az 1608. évi „kiegyezés” olyan kompromisszum, amelyet minden politikai szereplő tiszteletben tart. A korábbi években megtanulta, hogy a rendek által kivívott eredmények csak kemény viták árán védhetők meg – illetve úgy, ha eme eredményekre ő és osztályos társai szóban és írásban emlékeztetik a bécsi udvart és a klérust. A *De monarchia* ezt a keserű megtapasztalást tükrözi. Révay figyelmének központjában immár a magyar királyság avagy monarchia áll: ennek uralkodói és főrendjei érdeklik, illetve mindezek közös története, a király és az elit egymáshoz való viszonya, valamint az ebből levonható tanulságok.

A felekezeti ügyekre, elsősorban a katolikus egyház, illetve a jogilag elismert egyházakká alakuló protestáns felekezetek közötti alapvető – elsősorban jogi természetű – ellentétekre, és a katolikus egyház újbóli pozíciószerezésének okaira fontos tanulmány: KÁRMÁN GÁBOR, „A harmincéves háború Magyarországon mint vallásháború” in *Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségben az ókortól napjainkig*, szerk. VESZPRÉMY László (Budapest: Zrínyi, megjelenés előtt). Köszönöm a szerzőnek, hogy megosztotta velem megjelenés előtti munkáját.

45 Az alábbiakban még részletesen is tárgyaljuk az országgyűlés egyes eseményeit.

46 Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 133.

47 Lásd *Ordinum Regni Hungariae ad propositiones in Comitibus Posoniensibus Anni MDCXIX. responsum et attestatio...* (s. l.: s. n., 1619) (RMK II. 396), 5–6 (szabad királyválasztás kérdése), 8–10 (hitlélvel). E kiadványról lásd bővebben KÁRMÁN GÁBOR tanulmányát ebben a kötetben!

Az elmondottakból az is következik, hogy a Szent Korona már nem főszereplő a *De monarchiában* – az 1613. évi *Commentarius* egyes szakaszai feltűnnek ugyan a műben, de szinte feloldódnak a bőséggel áradó eseménytörténetben. Sőt, a kötet végén a felségjelvény egészen más pozícióban tűnik fel. Révay ugyanis azt fejtegeti hosszan – a görög feliratos zománcképekre, elsősorban a Konstantinosképre hivatkozva –, hogy a koronát nem a pápa készítette (amint az a Hartvik-legendában olvasható), hanem az első keresztény császár, Nagy Konstantin. Vagyis nem a Szent Korona egyesítő hatalma, „mágneses” vonzereje a fontos immár neki, hanem, hogy a katolikus alapú kultusz helyett egy protestánsok számára is elfogadható eredetet kreáljon neki.⁴⁸ A *De monarchia* emellett azt is jól mutatja, hogy Révay nem csupán a felségjelvény tiszteletéből vezette le saját nézeteit: a Szent Korona csupán az egyik pillére, egy nagyon erős, de nem kizárólagos szimbóluma volt múltszemléletének, művei politikai nyelvezetének, politikai álláspontjának.⁴⁹

A felségjelvény helyett tehát más „főszereplők”, illetve témák tűnnek fel Révay históriájában. Különösen nagy súllyal jelenik meg az 1608. évi, Mátyás és Rudolf közötti „testvérviszály” – szerzőnk részletesen bemutatja az eseményeket, természetesen mindenekelőtt a magyar rendek szemszögéből, az ő közreműködésüket (így a sajátját is) hangsúlyozva. Aprólékos ismertetést kapnak a Révay szemében legfontosabb epizódok: a Szent Korona Rudolf általi visszaadása, hazahozatala, a király- és nádorválasztás, a koronázás, majd a koronaörök megválasztása.⁵⁰ Szerzőnk számára ez az év a magyar történelem zenitje, legalábbis annak a történelemnek, amit ő személyesen átélt. Úgy tűnik, hogy erről a csúcstről szemléli a Magyar Királyság történetét, és számos helyen úgy láttatja annak eseményeit, hogy azzal saját politikai érdekcsoportjának – az 1608. évi „kiegyezést” végbevivő politikai elitnek – a törekvéseit igazolja, magyarázza. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy ezt milyen eszközökkel érte el.

48 TÓTH, *Szent István...*, 48–56.

49 Osztjuk ezzel kapcsolatban Szabó András Péter véleményét, aki szintén arra figyelmeztet, hogy nem szabad eltúlozni a Szent Korona, illetve a hozzá kapcsolódó képzetek jelentőségét a magyar rendiség politikai nézeteinek kialakulásában. SZABÓ András Péter, „»De profundis«: Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában”, *Századok* 146 (2012): 1085–1160, 1120.

50 RÉVAY, *De monarchia...*, 118–127.

DE MONARCHIA ET
SACRA CORONA
REGNI
HVNGARIAE
CENTURLÆ SEPTEM,
AUCTORE
PETRO DEREWA
COMITE TVROCENSI,

Ejusdemque Sanctæ Coronæ

DVVMVIRO.

Quas emendatas & auctas publicabat

COMES FRANCISCUS de NADASD,

*Perpetuus Dominus Terra FOGARAS, REGNI QVE HVNGARIAE IVDEX, &c.
Quibus accessit forlim*

Catalogus Palatinorum & Iudicum ejusdem Regni, operâ & studio

GASPARIS JONGELINI ABBATIS

Euffenthalensis, & diti Regni Historiographi.

FRANCOFURTI,

Sumptibus THOMÆ-MATTHIÆ GÖTZII.

Typis Jacobi Lasché Typograph. Hanovienf.

ANNO M DCLIX.

MDCXII
THOMAS GÖTZII
FRANCOFURTI

Révay Péter *De Monarchia* című művének címlapja (RMK III. 2058.)
(a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ példányáról)

A politikai véleményalkotás eszközei Révay országtörténetében

Anakronizmusok: Királyi Tanács, országgyűlés és nemesség a régiségben

Ahhoz, hogy saját politikai állásfoglalását kifejtse, egy történetíró számára kézenfekvő eszközként szolgálhatnak az anakronizmusok. Rögtön megjegyezzük, hogy ezek nem feltétlenül tudatos eljárások – szerzőnk esetében sem. Inkább arról lehet szó, hogy Révay reflexszerűen saját kora jelenségeit látja bele valamilyen korábbi eseménybe. Az viszont tanulságos lehet a mű értelmezése szempontjából, hogy szerzőnk hol követ el ilyen tévedéseket, vagyis melyek azok az intézmények, szokások vagy bármi más, amelynek visszatükröződését látja a historiában.

Az első, legkorábbi anakronizmus a királyi tanácshoz kapcsolódik. Révay korában Magyar Tanács volt a neve, s az ország kormányzatának fontos testülete volt. Tagjai voltak az országos főméltóságok (nádor országbíró stb.), a magyar királyi udvari főméltóságok (udvarmester stb.) és a főpapok, valamint voltak külön kinevezett tanácsosok is, akiket szakértelmük, tudásuk, alkalmasságuk alapján jelölt ki az uralkodó erre a feladatra. Így került be Révay is a tanácsba 1605-ben – és aktívan részt vett annak munkájában. A főméltóságok és főpapok *ex officio* tanácsosi címe miatt elsősorban rendi jellegű volt és maradt ez a testület, és gyakran volt a rendek részéről az érdekérvényesítés, illetve a tiltakozás fóruma is az udvarral szemben – miközben persze az udvar is igyekezett befolyásolni annak működését. Bécsnek ugyanakkor szüksége is volt a testület tagjainak szakértelmére, tapasztalatára a döntésekben.⁵¹

Révay munkájában mintha ez a tanács bukkanna fel – Szent István korában. Orseolo Péter uralkodása kapcsán ugyanis szerzőnk – a király egyéb „bűnei” mellett – megemlíti, hogy „megvetette a tanács (*senatus*) tekintélyét, amelyet István hagyott hátra, s amelynek vezetése alatt korábban megfelelő és szerencsés kormányzás folyt”.⁵² A második magyar király uralmának kritikus ábrázolása természetesen a 14. századi krónikaszerkesztményből ered, innen veszi át Thuróczy, majd Bonfini

51 Minderre lásd újabban PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 266–289.

52 A jelen magyarázást, illetve a *De monarchia* szövegrészeinek a tanulmányban szereplő többi fordítását abból a teljes fordításból idézem, amelyet Benei Bernadett, Jarmalov Rezső és Sánta Sára kollégáimmal közösen készítettünk. A felsorolt kollégákkal a mű rövidesen megjelenő kétnyelvű kiadásán (kritikai kiadásán és fordításán) dolgozunk, amely a Pálffy Géza vezette MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület-kutatási projekt (2012–) támogatásával fog megjelenni. Az eredeti szöveg: „Petrus enim non iam regem agere, sed quae regno nominique Hungarico essent labem collatura, palam praeferre, contemnere nimirum senatus auctoritatem, quam Stephanus reliquisset, et quorum ductu antea res commode, et feliciter fuerant gubernatae, summates regni ludibrio habere, eos aspernari, peregrinis et extraneis magistratus et praefecturas conferre, arcibus cunctis finitimis praesidia externa imponere coepit.” RÉVAY, *De monarchia...*, 3.

is. Révay ennél az epizódnál Bonfini követi,⁵³ viszont éppen ez a mozzanat, vagyis a tanács „megvetése” teljesen hiányzik a *Decades*-ben.⁵⁴ Mindenesetre az, hogy egy olyan stabil „kormányzati testületet” képzel el Szent István korára, mint amilyen saját idejében a Magyar Tanács volt, egyértelműen anakronisztikus eljárás. Kevésbé történelmietlen, de legalábbis árulkodó, amikor azt fejtegeti, hogy Mária királynőnek, Nagy Lajos lányának az uralma addig volt szerencsés, „ameddig mindent a tanács megkérdezése és véleménye szerint, valamint az előkelők kölcsönös egyetértésével irányított”.⁵⁵ Ez a kitétel sincs a forrásaiban, így ez is az ő saját véleménye lehet.

Az országgyűlés is viszonylag korán, és némileg anakronisztikusan tűnik fel a műben. Aligha kell hangsúlyozni, hogy Révay korában az ország politikai életében milyen nagy szerepe volt a diétáknak. A sérelmeket ezen a nagyobb fórumon volt lehetősége a rendeknek az uralkodó elé tárni, és voltak bizonyos ütőkártyák is a kezükben, hogy követeléseiknek nyomatékot adjanak (a *corpus juris* és az Aranybulla, az országos szokásjog, amely részben a *Tripartitum*-ban foglaltatott benne, illetve az adómegajánlás, vagy éppen a királyválasztási jog).⁵⁶ Bizonyosan ennek köszönhető, hogy Révay is különösen fontosnak tartotta kiemelni az országgyűlések régi hagyományát a művében.

Ebben a vonatkozásban nagyon jellemzőnek tartjuk egyik érdekes megjegyzését, ugyancsak Orseolo Péter uralmának jellemzése kapcsán. Révay ugyanis „zsarnokságnak” nevezi regnálását, majd kifejti, mit ért ő zsarnok alatt: „Ők ugyanis a hatalom csúcsára kerülvén csúf dolognak tartják, hogy mások intéseinek engedelmeskedjenek: a királyság ügyeinek intézését többé nem tanácskozás alapján végzik, hanem saját szeszélyük, illetve kevesek kénye-kedve szerint; mivel tudják, hogy a közgyűlések (*publicos conventus*) étvágyuk megfékezésére szolgálnak, csak súlytalan ügyekben hívják össze azokat, így a közös tanácskozások tartásának csupán a

53 Lásd Antonius DE BONFINIS (BONFINI), *Rerum Ungaricarum decades*, Tom. I–III; Tom. IV, Pars I; Tom. IV, Pars II. (*Appendix, Fontes, Index*), edd. (I–IV/1:) Iosephus FÖGEL, Béla IVÁNYI et Ladislaus JUHÁSZ, (IV/2:) Margarita KULCSÁR et Petrus KULCSÁR, *Bibliotheca Scriptorum medii recentisque aevorum (BSMRAe): Saeculum XV – BSMRAe: Series nova, I* (Lipsiae–Budapestini: B. G. Teubner–K. M. Egyetemi Nyomda–Akadémiai Kiadó, 1936–1976) 2.2.3. A Bonfini-szöveghelyek az alábbiakban is a bevett módon, azaz decas, könyv, illetve a kritikai kiadás által megállapított szakaszbeosztás alapján hivatkozunk.

54 Egy helyen Bonfini megemlíti, hogy Szent István tanácsba (*concilium*) hívta az összes főpapot és előkelőt (uo. 2.1.298) – talán Révay ez alapján képzelte el Szent István királyi tanácsát.

55 „Auspicia regni Mariae fuerunt primo felicia, quamdiu omnia ex consilio et sententia senatus ac procerum mutuo consensu res administraret...” RÉVAY, *De monarchia...*, 25.

56 Vö. PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 289–306; még lásd Jean BÉRENGER és KECSKEMÉTI Károly, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*, ford. BETHLEN Attila, LAJTAI L. László és ifj. BENDA Kálmán (Budapest: Napvilág, 2008), 32–36.

külső váza és szokása marad meg.⁵⁷ Ezután Révay még külföldi exemplumokat is hoz az efféle zsarnokokra, így például XI. Lajos francia királyt, aki „a rendek összehívásának még az említését is felségsértésnek vette”.⁵⁸ Vagyis Révay meglehetősen gyorsan eljut Orseolo Péter türannizsának bemutatásától addig, hogy az országgyűlések összehívásának elhanyagolása „zsarnoki” tett.

Révay kiemelten foglalkozik azzal az 1301. évi „országgyűléssel” is, amelyen a magyar előkelők végül is a cseh Vencel királyt választották magyar királlyá a Szentzék által támogatott Anjou Károllyal szemben. Mint írja, „miután országgyűlést hirdettek, hogy szokás szerint szavazzanak, mintegy tíz napon keresztül hevesen ellenálltak a pápa döntésének: továbbá kinevezték és megválasztották Vencelt, Csehország és Lengyelország királyát, és a nép egyetértésével azonnal nemeseket jelöltek ki, hogy menjenek Csehországba, és ott Vencelt minden rend nevében Magyarország királyaként köszöntsék.”⁵⁹ A szövegezés jelentős részben Révay egyik fontos forrásából, Johannes Dubravius történeti munkájából származik,⁶⁰ de míg Dubraviusnál János kalocsai érsek a fő mozgatója az eseményeknek, Révay az események leírásából egyenesen eltünteteti a főpapot (erre később visszatérünk), továbbá hangoztatja a rendek és a „nép”, vagyis a köznemesség királyválasztó jogát (ami a forrásából hiányzik).

Szerzőnk néhol saját kora társadalmi viszonyait, illetve bizonyos kiváltságos csoportok elnevezéseit is visszavetíti az időben. Jellemző módon II. András uralkodásának elbeszélésénél, az Aranybulla említésekor nem az eredeti törvényszöveget idézi – holott ezt megtehetette volna, mert ismerte és használta Mossóczy Zakariás 1584. évi törvénygyűjteményét –, hanem a *Tripartitumot*, amely szerint a király törvényszegése esetén a „karok és rendek” (*status et ordines*) jogosultak ellenállni (az eredetiben természetesen nem ezek a kifejezések állnak).⁶¹ Jellemző

57 „Illi enim velut in summa potestate constituti, turpe putantes aliorum monitis obsequi, administratio-nem negotiorum regni, non amplius ex consilio, sed ex libidine sua et paucorum peragunt, publicos con-ventus, quos ad coërcendum appetitum suum servire cognoscunt, non nisi de rebus levibus indicunt, ut forma tantum et usus celebrandi publica consilia ... remanere videatur.” RÉVAY, *De monarchia...*, 3.

58 Uo.

59 RÉVAY, *De monarchia...*, 19. Az eredeti szöveget lásd a 94. jegyzetben.

60 Iohannes DUBRAVIUS, *Historia Bohemica, ab origine gentis, per diversas temporum et familiarum vices, usque ad Ferdinandi Imp. et Regis auspacia deducta* (Hanovia: apud Claudium Marnium et heredes Ioan. Aubrii, 1602), 150. Az eredeti szöveget lásd a 94. jegyzetben.

61 RÉVAY, *De monarchia...*, 15. A *Tripartitum* szövegét lásd WERBŐCZY István, *Tripartitum: A dicsősé-ges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve: Latin-magyar kétnyelvű kiadás*, ford. CSIKY Kál-mán, bev. BÓNIS György, Tudománytár (Budapest, Téka, 1990), 73–74. Az eredeti törvényszöveg-ben azonban nem karok és rendek, hanem „püspökök, más jobbágyurak, és országunkbéli nemesek” szerepelnek. Lásd *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár: 1000–1526. évi törvényzettek*, ford. és jegyz. NAGY Gyula, KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső (Buda-pest: Franklin Társulat, 1899) (a továbbiakban *CJH 1000–1526*), 144–145.

az is, hogy Szent István *Intelmei* ismertetésekor a bárókat és nemeseket nevezi meg, akikkel a királynak méltányosan kell bánnia – igaz, ez nem az ő tévedése, hanem forrásáé, ugyanis az *Intelmek* egyik kódexe tartalmazta ezeket az anakronizmusokat, s ezt vette át a Mossóczy-gyűjtemény is, amelyet Révay használt.⁶² Az viszont bizonyos, hogy Révay örömmel fedezte fel saját osztályos társait Szent István „törvényeiben”.

„Kiemelt ügyek” 1.: *A szabad királyválasztás tematizálása*

Szerzőnk másik módszere politikai állásfoglalásának artikulálására az, hogy számára fontos témákat kiemelten tárgyal a régiségben is, tehát különös hangsúllyal és részletességgel járja körül a vonatkozó történeti eseményeket. A legfontosabb ilyen téma kétségkívül a királyválasztás, amely – mint láttuk – 1618-ban igen aktuálissá vált. Ami a magyar rendek királyválasztó jogát illeti, 1526 után a Habsburg-ház és a magyar elit között állandó vita tárgya volt: erre már a fentiekben is utaltunk. A rendek történelmi jogokra, elidegeníthetetlen kiváltságokra, szokásjogaikra hivatkoztak, és semmiképpen sem akarták kiengedni a kezükből ezt a fontos politikai fegyvert – bizonyára azért sem, mert jó alkupozíciónak tekintették. A bécsi udvar ezzel szemben már a kezdetektől próbálta kiiktatni a *ius electionis* a Magyar Királysághoz és rendjeihez való viszonyából, mivel – nem ok nélkül – saját uralmára nézve hátrányos és veszélyes tényezőt látott benne.⁶³

1618-ban II. Mátyás utódjának kijelölése kapcsán újból terítékre került az ügy. A Habsburg kormányzat szerette volna elérni, hogy ezúttal se történjék választás, még formálisan sem. A diétára küldött március 23-i előterjesztésében Mátyás arra kérte a rendeket, hogy ismerjék el, hirdessék ki és tiszteljék királyuknak Ferdinándot, minthogy Miksa és Albrecht főhercegek lemondtak a trónról. Az okiratban egy szó sem esett választásról: Mátyás láthatóan el akarta kerülni a kényes procedúrát. A rendek azonban most is ellenálltak a próbálkozásnak – elsősorban az alsótábla követői, amelyhez aztán a világi főrendek is csatlakoztak –, és követelték a királyválasztás elismerését. Ezúttal részben sikerrel is jártak, amit bizonyítanak a további események, illetve a Ferdinánd által kiállított koronázási hitlevél is. De a

62 Lásd [MOSSÓCZY Zakariás], *Decreta, constitutiones et articuli regum in clyti regni Ungariae...* (Tirnavia: [typ. Telegdi], 1584), 3; az *Intelmek* kritikai kiadását, és a szöveghely variánsait lásd *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY; Az 1999. évi reprint kiadásban az utószót és bibliográfiát összeáll., valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László, 2 kötet (Budapest: Nap, 1999), 2:623 (lásd az o) és p) jegyzetet).

63 PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 252–254.

bécsi udvar is elégedett lehetett, mert keresztül tudta vinni a rendkívül megosztó Habsburg főherceg koronázását.⁶⁴

Mind a fent már említett szórványos híradásokból, mind pedig a *De monarchia* szövegéből úgy tűnik, hogy Révay egészen bizonyosan a „szabad” királyválasztás jogának elismertetése és formális gyakorlása mellett foglalt állást. A fentebb már említett 1301. évi királyválasztás kapcsán megemlíti: az előkelők szerint sérült volna „a király megválasztásával kapcsolatos szabadságuk” (*libertatis suae in electione regis iacturam facerent*), ha elfogadják a pápa jelöltjét.⁶⁵ Szintén árulkodó mozzanat, hogy Mária királynő – Révay megfogalmazásában – arra kérte az előkelőket, hogy adják át neki a trónt „a választás jogán” (*iure electionis*).⁶⁶ Amikor I. Miksa császár a bécsújhelyi szerződés alapján magának követeli a magyar trónt, a magyarok Révay szerint ezt válaszolják: „Magyarország királyait tudvalevőleg nem szerződés útján szokták állítani, hanem az előző király halála után közös és szabad szavazással szoktak egy másikat a helyébe kinevezni.”⁶⁷

A „szabad királyválasztás” sok egyéb felbukkanása⁶⁸ közül hármat szeretnék még kiemelni – azért éppen ezeket, mert Révay korábbi művéhez, a *Commentariushoz* képest különösen szembeötlőek. Az első ilyen Miksa magyar király 1563. évi megkoronázásának, illetve az ezt kísérő országgyűlési vitának az elbeszélése. „[Miksa] megválasztásának idején – írja Révay – Magyarországon országgyűlés zajlott, ahol a szabad királyválasztás kérdése miatt felforrtak az indulatok. A magyarok az utóbbi mellett álltak, míg a császár az öröklés mellett, Zsigmond példáját és László [Ulászló] szerződését hozván fel; azt állította, hogy a választásnak akkor van helye, ha a király utód nélkül halt meg. A magyarok azonban megalkuvás nélkül és egy jottányit

64 Az országgyűlés eseményeinek az ismertetését lásd FRANKL, *Pázmány Péter és kora...*, 299–377; ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések... (1608–1647)*, 111–135; ANGYAL, *Magyarország története...*, 190–198; FRAKNÓI, *A magyar királyválasztások...*, 213–229.

65 RÉVAY, *De monarchia...*, 19. A forrás egyébként itt Bonfini műve, lásd BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 2.9.155, 180–181. Révay viszont több helyen módosítja szövegét; így Bonfini nem használja a *libertas* szót, míg Révaynál ez igen hangsúlyos.

66 RÉVAY, *De monarchia...*, 25; A forrás ismét Bonfini, akinél azonban nem szerepel ez a kifejezés. Lásd BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 3.1.37–40.

67 „Maximilianus tamen, tunc Romanorum rex, qui ex pacto restitutionis Sacrae Coronae inito regni gubernacula exposcebat, argumentis pluribus animos statuum ac ordinum ad se pertrahere laborans resolutionem a proceribus regni accepit, nimirum non pacto reges Hungariae constitui, sed post unius decessum per suffragia communia et libera alterum substitui solere.” RÉVAY, *De monarchia...*, 56.

68 Összesen tizenegyszer tárgyalja, illetve említi a mű során, mindig helyeslőleg. Lásd uo. 19, 25, 56, 60, 68–69, 89, 96, 97, 126, 133, 151. Még lásd TÓTH Gergely, „Lutheránus országtörténet újszoikus keretben: Révay Péter Monarchiája”, in *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. TÓTH Gergely, Monumenta Hungariae Historica: Dissertationes, 117–147 (Budapest: MTA BTK TTI, 2014), 127–128, 132.

sem engedve azt állították, hogy a nemzet jogát ők örökül kapták, a szerződések pedig olykor erőszak és kedvezés folytán jönnek létre. Kiviláglik ebből, hogy a magyar nép mindig is nagy buzgósággal oltalmazta a választás szabadságát – ezen megfontolás miatt történt az is, hogy 1498-ban országos törvénnyel tiltották ki a külhoni fejedelmek és királyok követeit a királyválasztó országgyűlésekről, nehogy a maguk pártjára állítsák az előkelőket és a közönséget [ti. a köznemességet].⁶⁹ Az idézet első része, vagyis az uralkodó és a magyarok 1563. évi vitájának ismertetése Forgách Ferenc művén alapszik;⁷⁰ Révay igen gyakran forgatta és idézte ezt a munkát, és itt is az ő elbeszélésére támaszkodott.⁷¹ Forgách művének a használata – ráadásul egy ilyen fontos részlet kapcsán – nagy jelentőséggel bír a témánk szempontjából: arra figyelmeztet ugyanis minket, hogy Révay rendi, vagy inkább főrendi múltszemlélete, argumentációja nem előzmények nélküli. Forgách nagyon hasonló szemléletben tárgyalta a magyar históriát, illetve a bécsi udvar és a rendek viszonyát – és hasonló mondható el, bár erős megszorításokkal, Istvánffy Miklósról is, akinek a munkáját Révay szintén igen sűrűn használta.⁷²

69 „Contigerunt tempore electionis eius Hungariae comitia tumultuosa ob quaestionem de libera regis electione. Hanc enim Hungari, successionem caesar tuebatur, adducto Sigismundi exemplo, et pactis Ladislai, asserendoque ibi electionem valere, ubi regis liberi nulli superessent. Sed Hungari ius gentis sibi per manus traditum severe et stricte allegabant, pactaque vi et favore interdum exprimi agebant. Inde apparet Hungaricam gentem magno semper zelo libertatem electionis asseruisse; ob quam rationem etiam ne dominorum et universitatis animi seducerentur, externorum principum et regum oratores in comitiis regi creando indictis statuto publico anni 1498. prohibiti fuerunt.” RÉVAY, *De monarchia...*, 89.

70 „...iniecta fuit etiam quaestio de electione, caesare successionem, primoribus electionem tuentibus. Caesar electionem fieri, ubi liberi non essent regii, arguebat; tum adducebat Sigismundi exemplum, Ladislai pacta. Contra Ungari ius gentis per manus traditum allegabant; pacta vero vi vel favore expressa, inter paucos facta, publice damnata...” Lásd Ghymesí FORGÁCH Ferenc... *Magyar históriája 1540–1572, Forgách Simon és Istvánffy Miklós megjegyzéseikkel együtt*, közli MAJER FidéL, bev. TOLDY Ferenc, *Monumenta Hungariae Historica – II. Scriptorum* 16 (Pest: Eggenberger Ferdinánd, 1866), 250–251. Forgách beszámolóját az 1563. évi országgyűlésről legutóbb megvizsgálta PETNEHÁZI Gábor, „Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hitelesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben”, in *„A magyar történet folytatója”: Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, szerk. ÁCS Pál és TÓTH Gergely, *Magyar Történelmi Emlékek–Értekezések*, 141–164 (Budapest: MTA BTK TTI, 2018), 160–161.

71 Forgách használatára Révaynál lásd TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 128.

72 Forgách történetírására, rendi-oligarchikus múltszemléletére lásd újabban Benedek VARGA, „Political Humanism and the Corporate Theory of State: Nation, Patria and Virtue in Hungarian Political Thought of the Sixteenth Century”, in *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, ed. by Balázs TRENCSENYI and Márton ZÁSZKALICZKY, *Studies in the History of Political Thought* 3, 285–313 (Leiden–Boston: Brill, 2010), 309–310; PETNEHÁZI, „Párhuzamos történetek...”, 151, 160–163. Istvánffy múltszemléletére lásd NAGY Gábor, „Lux veritatum (Bocskai, szabadság, harc)”, *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 13, fasc. 2 (2008): 73–110, 81–88; PETNEHÁZI, „Párhuzamos történetek...”, 151–152. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Istvánffy jóval

Azt is látnunk kell ugyanakkor, hogy itt nem csupán Forgách szolgálai követéséről van szó. A következtetés, miszerint a magyarok érvei a szabad választáshoz való buzgó ragaszkodást jelzik, Révaytól származik, ahogy az 1498. évi törvénycikknek, mint e ragaszkodás tanújelének a citálása is.⁷³ Szerzőnk emellett Miksa „megválasztásáról” beszél, és úgy találja az eseményeket, mintha valóban választás történt volna, azaz a világi rendek kerültek volna ki győztesen a vitából. Valójában nem ez történt: az országgyűlés végül egyszerűen elfogadta Miksát, mint jelöltet, formális *electio* nélkül, amiben az egyházi főrendek vezetőjének, Oláh Miklós érseknek kiemelt szerepe volt.⁷⁴

A második fontos részlet arról szól, hogyan gondoskodott 1572-ben Miksa saját utódjáról, Rudolfról. Révay a *Commentarius*-ban írtakhoz hasonlóan, annak szövegét részben átemelve méltatja Miksa bölcsességét, jelezve a kijelölt örökös hiányával járó veszélyeket; majd ecseteli a rákosi fegyveres gyűléseket, s kárhoztatja azok gyakorlatát, ugyancsak nagyrészt korábbi művét idézve. De nem áll meg itt, ahogyan a *Commentarius*-ban tette, hanem rátér a „tógás”, azaz „fegyvertelen országgyűlések” (*togata comitia*) ismertetésére. „Manapság fegyvertelen országgyűléseket hirdetnek – írja –, a város falain belülre, minthogy eme ünnepélyes eseményeknek Pozsony ad otthont; a király megválasztása pedig régi szokás szerint a karoktól és a rendektől függ, vagyis az ország legkiválóbb polgáraitól és a nemzet színe-virágától, s nem a tömegetől, vagy hadseregektől, illetve legióktól, ahogyan a római császárokat régen kikiáltották, illetve manapság a török császárt...”⁷⁵ Ez egyértelműen a rendi monarchia apológiája, illetve dicsérete, amely Révay értelmezésében méltányosabb és igazságosabb, mint a római császároké, és saját korában az oszmán uralkodóké. Nagyon határozott kijelentések sorjáznak e rövid idézetben – „a király megválasztása”, „régis szokás”, „a karoktól és rendektől függ”, „az ország legkiválóbb polgárai” –, és nyilvánvaló, hogy az 1618. évi viharos országgyűlés után egy évvel egyfajta figyelemztetésként hangozhattak – legalábbis szerzőjük annak szánhatta.

A harmadik szövegrész első pillantásra rendkívül meghökkentő, mivel a *Commentarius*-szal összevetve úgy tűnik, Révay homlokegyenest ellentmond saját ma-

óvatosabb a Habsburg-házat érintő ügyekben. Hogy a konkrét példánál maradjunk, a királyválasztással kapcsolatos vitát meg sem említi az 1563. évi országgyűlés ismertetésekor, noha tudvalevőleg ő is ismerte Forgách művét és bőségesen merített belőle. Lásd ISTVÁNFY, *Historiarum...*, 423–427. Még lásd PETNEHÁZI, „Párhuzamos történetek...”, 160, 162.

73 A törvénycikket lásd *CJH 1000–1526*, 620. (1498: XLV.)

74 Lásd PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 252–261.

75 „Hodie togata indicuntur comitia, intra moenia civitatis, ut his solennitatibus Posonium celebre est: et dependet regis electio ex consuetudine antiqua, a statibus et ordinibus, hoc est, a praecipuis regni civibus et flore gentis, non a vulgo, aut exercitibus seu legionibus militum, ut olim Romani imperatores declarabantur, et nunc Turcicus imperator...” RÉVAY, *De monarchia...*, 96.

gának. A királyválasztás és koronázás viszonyáról van szó. 1613. évi koronatorténétében Révay ezt írja: „Hozzáteszem, hogy mivel hazánkban a választásnál szinte többet ér a koronázás – amit nem lehet mással jogszerűen végrehajtani, csak a Szent Koronával –, őrzésére még nagyobb gondot és buzgalmat fordítanak.”⁷⁶ Ez a kijelentés teljesen összhangban van a *Commentarius* egész tartalmával. Ehhez képest kései országtörténetében, II. Mátyás királlyá választásának elbeszélésekor Révay így fogalmaz: „Immár a nádor irányítása mellett késelem nélkül indítványozták a király megválasztását a karoknak és a rendeknek. Megállapították tehát a szabad választás napját (amit annyira szeretnének sértetlenül megőrizni a magyarok, hogy saját nyelvükön is azt mondják: alkalmasabb és megfelelőbb a királyt megválasztani, mint megkoronázni)...”⁷⁷ Az állítólagos magyar „szólás” forrása ismét csak Forgách: ő írta az 1563. évi, fentebb említett vita kapcsán, hogy a magyarok szerint mellettük szól a (magyar) nyelv is: nem azt mondják, hogy „koronázzák” a királyt, hanem azt, hogy „választják”.⁷⁸ De nem is ez a fontos szempontunkból, hanem az, hogy Révay 1619-ben már egyetértőleg idézte ezt a „mondást”, vagyis nagyobb jelentőséget tulajdonított a választásnak, mint a koronázásnak. Ez azonban, ha meggondoljuk, nem olyan meglepő. A korona 1608 óta biztos helyen volt, ráadásul magának Révaynak az őrzetében, a szabad királyválasztás viszont 1618-ban ismét megkérdőjeleződött, ráadásul – kemény alkuk és viták után – érvényesült Bécs akaratára a tekintetben, hogy olyan jelölt került a trónra, akitől a protestáns rendeknek minden okuk megvolt tartani. Így Révay számára is a királyválasztás joga lett az a kiváltság, amelyet hangsúlyozni, tematizálni kellett.

„Kiemelt ügyek” 2.: a nádorválasztás kérdése

A nádorválasztás szintén újra és újra elmérgesedő problémaforrás volt a Habsburg uralkodók és a magyar rendek viszonyában 1526 után. Amint azt Pálffy Géza kifejtette, Báthory István 1530 tavaszán bekövetkezett halála után Ferdinánd nem támogatta a rendek új nádor választására irányuló törekvéseit, hanem 1532-től királyi helytartókat állított egészen 1554-ig. A Habsburg adminisztrációnak ugyanis

76 RÉVAY, „Rövid emlékirata...”, 215. Az eredeti szöveg: „Addo quod cum in patria nostra electione plus pene valeat coronatio, quae non alia, quam Sacra Corona legitime peragi possit, ad custodiam eius maior cura, diligentiaque adhibetur.” RÉVAY, *De Sacrae Coronae... ortu...*, 50.

77 „Nec mora, palatino iam dirigente de electione regis ad status et ordines relatum. Statuto igitur die liberae electionis (quam tantopere Hungari illibatam conservare cupiunt, ut idiomate quoque suo vernaculo aptius et congruentius eligere regem quam coronare dicant) non iam per decurias, aut singulorum singula vota ac suffragia, sed una omnium voce ac suffragio, veluti divino instinctu consentiendo in regem electus est Matthias...” RÉVAY, *De monarchia...*, 126.

78 „Id testari et idioma non coronare sed eligere regem dicentium.” FORGÁCH, *Magyar története...*, 251.

kényelmetlen volt a túlságosan nagy hatalommal járó nádori méltóság, míg a főpapok közül kinevezett helytartóknak csekélyebb jogkörük volt, és mivel egzisztenciálisan jobban függtek az udvartól, sokkal „kényelmesebb” megoldást jelentettek a Hofburg számára, mint a főúri elitből érkező nádorok.⁷⁹ A rendek tiltakoztak a helytartók kinevezése és a nádorválasztás folyamatos halogatása miatt, míg végül 1554-ben az uralkodó engedett, s a rendek nádorrá választották Nádasdy Tamást. A protestáns főúr 1562. évi halála után azonban Ferdinánd és utódai visszatértek a főpap-helytartók gyakorlatahoz, s ez így maradt egészen 1608-ig.⁸⁰

Révay a nádorválasztás kérdésében is nagyon tudatosan jár el történeti munkájában: részletesen közli a nádori méltóság körül az udvar és a magyar elit között folyó hatalmi küzdelem egyes állomásait, és természetesen a rendek álláspontját rögzíti, olykor szokatlan élességgel. Az első ilyen jellegű szöveghely a 6. centuria elejéről való. Amikor szerzőnk elbeszéli, hogy Werbőczyt az 1526. évi rákosi országgyűlésen megfosztották a nádori méltóságától, megjegyzi, hogy ez a tisztség egyébként egész életre szól, továbbá a karok és rendek, illetve a király közösen választják meg.⁸¹ Nem meglepő ezek után, hogy jelzi: a rendek szerették volna betölteni Báthory István 1530. évi halála után a méltóságot „a közös méltányosság okán” (*communis aequitatis causa*) – ekkor azonban Révay még megértően közli az udvar kifogását, miszerint ehhez egy külön országgyűlést kell összehívni.⁸²

A megértés és a türelem azonban elfogyott szerzőnknél, amikor kitért Nádasdy Tamás nádorságára (1554–1562), és az utána újra bevezetett királyi helytartói rendszerre. Megjegyzi először is, hogy e méltóságot a rendek könyörgésére töltötte be ismét I. Ferdinánd Nádasdyval, míg az azt megelőző időszakban, illetve Nádasdy halála után a nádori hivatalt három részre osztották – a királyság igazgatása a helytartó feladata lett, a bíraskodás a nádorhelyettesé vagy nádori helytartóé,⁸³ míg a katonai ügyek a főkapitányokhoz kerültek.⁸⁴ Szerzőnk ezek után kendőzetlenül kifejti, hogy Ferdinánd már az előző nádorválasztásba is nehezen egyezett bele, és

79 PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 145–146, 280–281.

80 PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 281–286.

81 Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 65. Itt egyébként Révay viszonylag pontosan hivatkozott az 1526: II. törvénycikkre, bár ott még nem a „karok és rendek” kifejezés áll. Lásd *CJH 1000–1526*, 840.

82 Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 83. Itt is törvénycikkből idéz: lásd *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár: 1526–1608. évi törvénycikkek*, ford. KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső (Budapest: Franklin Társulat, 1899), 228–230. (1548: XVIII.)

83 Az első nádori helytartó éppen Révay I. Ferenc lett, 1542 novemberében. Lásd PÁLFFY, „Különleges úton...”, 4. A tisztségre még lásd NAGY Gábor, „»Tu patriae, illa tuis vivet in historiis«: Előkészület egy új Istvánfi Miklós életrajzhoz”, *Századok* 142 (2008): 1209–1248, 1215.

84 Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 88. A hadügyek egyébként a főkapitányok mellett központi szempontból az Udvari Haditanács irányítása alá kerültek. Vö. PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 280.

utódait arra intette, ne engedjék a jövőben a nádor megválasztását, hiszen méltatlan dolog a főhatalmat olyasvalakivel megosztani, aki amúgy az alattvalójuk. „Csak-hogy igen bizonytalan és veszedelmes úton jár a kormányzás ilyesfajta megváltoztatása – jegyzi meg vesztőjóslóan Révay –, és a fejedelmek azon szándéka, hogy trónjuk magasáról mindenkit lekicsinyeljenek, s ők, akik a fejet alkotják, ne használják az alattvalóikat kezek gyanánt! Fennáll ugyanis a veszély, hogy azok, akiktől folyvást megtagadják vagy irigylik a saját tartományukban még a helyettesi hatalmat is, azok egyszer szövetségeseikkel és segédcsoportokkal megkaparintják a hatalmat. Minden nép nehezen viseli ugyanis, ha megfosztják saját méltóságaiktól.”⁸⁵ Szerzőnk eme szinte fenyegető hangú megjegyzése egészen kirívó, a mű egészét tekintve is. Aligha szorul ezek után különösebb magyarázatra, hogy a nádori hivatal betöltésének kérdése a magyar rendek számára – így Révay szemében is – vörös vonalnak számított.

Révay hosszabban ír még az 1608. évi országgyűlésről, amelyen a rendek elérték a nádori méltóság újbóli visszaállítását, sőt – legalábbis szerinte – azt is kivívták, hogy a nádort előbb válasszák meg, mint a királyt. Szerzőnk tüzetesen közli az érveket, amelyeket osztályos társai – illetve nyilván ő maga is – hangoztattak: a nádornak különleges tekintélye van a király választásánál, s övé az első szavazat; emellett az elődök szokása szerint is előbb választják a nádort, mint a királyt, hiszen a *palatinus* az ország szabadságának, valamint az igazságnak és a közjónak a védelmezője.⁸⁶ A fentiek ismét azt igazolják, hogy szerzőnk különlegesen nagy fontosságot tulajdonított a nádori méltóságnak, s azt a rendi kiváltságok egyik alappillérenek tekintette. Olyannyira, hogy még az emlékezete is becsapta: a rendek ugyanis végül

85 „At quam non satis tuto et securo insistit calli talis gubernationis mutatio, et ea principum voluntas, omnes ex summo throno humiles despicere, et cum ipsi caput existant, subditis suis velut manibus non uti! Periculum enim est, ne si quibus vicarium saltem imperium in sua regione nimis negatur, aut invidetur, aliquando armis sociis et auxiliaribus summum adipiscantur, quod impatienter ferunt omnes populi, si dignitatibus suis priventur.” Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 88. Ugyanezen az oldalon hosszan ír a nádor jogköreiről is – az ún. nádori cikkelyek alapján, amelyek hitelessége és keletkezési ideje vitatott. A cikkelyekre újabban lásd C. TÓTH Norbert, „A nádori cikkelyek keletkezése”, in *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*, szerk. ifj. BERTÉNYI Iván, DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, PÁLFFY Géza, RÁCZ György és SZIJÁRTÓ M. István (Budapest: Országgyűlés Hivatala, 2013), 36–45. (Nádasdy Tamás 1554. évi nádorrá választása körüli vitákhoz köti a keletkezését).

86 „Erat illud praecipue palatini creandi argumentum, quod eius praecipua vox ac dignitas cum principali suffragio in eligendo rege esset. Ceterum etiam ex instituto maiorum prius palatinum nominari, quam regem, qui publicae libertatis, iustitiae salutisque tutor sit electus.” RÉVAY, *De monarchia...*, 125. Ezután még hosszan ír Illésházy István nádorrá választásáról, a választás módja feletti vitáról, majd arról, hogy ezután a nádor vezetésével zajlott le a királyválasztás. Lásd uo. 125–126. Az 1608. évi nádorválasztásra még lásd LAUTER Éva, „»Modus observandus... « A 17. századi magyar nádorválasztások rendje”, in *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 187–206 (Budapest: L’Harmattan, 2008), 189, 205–206.

engedtek a sorrend tekintetében, így a királyválasztás előbb zajlott le (1608. november 16-án), mint a nádorválasztás (november 18-án) – igaz, a király megkoronázása csak ezután következett (november 19-én). Ez végeredményben egy kompromisszumos megoldás volt⁸⁷ – szerzőnk azonban úgy akarta megörökíteni az epizódot, ahogy az a rendeknek a legmegfelelőbb lett volna.

Az 1618. évi országgyűlés, illetve az azon végbement nádorválasztás leírása során Révay ismét elköveti ezt a „hibát”. Ahogy említettük, a nádorválasztás ezen a diétán is érzékeny téma volt: a rendek eleve sérelmezték, hogy Thurzó György nádor 1616 végi halála után a király nem hívott össze egy éven belül országgyűlést a tisztség újbóli betöltésére, holott az 1608. évi koronázási előtti dekrétum (nevezetesen annak 3. cikkelye) erre kötelezte volna – ezt a késlekedést láthatóan Révay is nehezményezte.⁸⁸ A fenti okok miatt az alsótábla követői a március 27-ei feliratukban eredetileg azt szerették volna, hogy előbb válasszák meg a nádort, hiszen a hivatal üresedésben volt; II. Mátyás ebbe nem egyezett bele, csupán azt a megoldást fogadta el, hogy a királyválasztás napján a nádorválasztás is megtörténjék.⁸⁹ Az uralkodói akarat végül győzött: május 16-án előbb zajlott le a király, majd ezt követően, egy órával később a nádor megválasztása.⁹⁰ Csakhogy Révay – ami igazán meglepő – nem így emlékszik: szerinte előbb választották meg Forgách Zsigmondot nádorrá, s csak ezután jött volna Ferdinánd *electiója*.⁹¹ Minthogy több forrás szól a fordított sorrend mellett, ezúttal is ki kell jelentenünk, hogy Révay vagy tudatosan ferdítette el a tényeket, vagy egyszerűen rosszul emlékezett: a számára kedvező kimenetelt örökítette meg, mert így akart visszagondolni rá.

87 A megegyezésre lásd ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve: I. kötet: A reformatiótól a bécsi békéig: 1523–1608* (Budapest: Magyar Protestanszegylet, 1880), 348–349; még lásd PÁLFFY Géza, *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*, Századok Füzetek 3 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2009), 55.

88 Az említett sérelmet az 1619. évi rendi választásról is felemlégeti. Lásd *Ordinum... responsum...*, 4. Révay ugyancsak jelezte, hogy a nádori méltóság már több mint egy éve betöltetlen volt az országgyűlés idején. Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 133. Lásd még a 91. jegyzetet.

89 FRANKL, *Pázmány Péter és kora...*, 326–329.

90 A kassai követek erről számoltak be jelentésükben. Lásd Archív mesta Košice (Kassa Város Levéltára); Supplementum H. 5818/48. Táncoş Pál és Zoltán György jelentése Kassa városának, 1618. máj. 20. Pöszony. (Köszönöm Pálffy Gézának, hogy megosztotta velem ezt az információt.) Még lásd ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések... (1608–1647)*, 130; FRANKNÓI, *A magyar királyválasztások...*, 229.

91 „...post longas de asserenda electionis libertate disputationes et controversias, surrogato prius in locum comitis Georgii Thurzo defuncti palatini (dum iam anno integro et mensibus aliquot ea dignitas in regno vacasset) comite Sigismundo Forgach de Ghymes, et praescriptis ante omnia eligendo septemdecim conditionibus in suffragia itum.” Révay tehát azt írja, hogy előbb választották meg Forgáchot, majd előírták a „megválasztandónak”, azaz Ferdinándnak a 17 feltételt, és csak ezután szavaztak a királyról. RÉVAY, *De monarchia...*, 133.

„Kiemelt ügyek” 3.: a főpapság és a pápaság politikai hatalmának kritikája

„Ez a lutheránus szerző gyakran ellenségesen becsmerli a katolikus papokat” – fakadt ki a jeles 18. századi jezsuita historikus, Timon Sámuel Révayra.⁹² Kétségtelen: valahányszor csak egy katolikus főpap feltűnik a *De monarchia* lapjain valamilyen jelentősebb hatalom birtokosaként, Révaynak szinte mindig van egy-két rossz szava rá, legyen az Ernuszt Zsigmond, Bakócz Tamás, Tomori Pál, Várday Pál, Fráter György, Oláh Miklós, Báthori András vagy éppen Melchior Klesl, II. Mátyás nagyhatalmú tanácsosa.⁹³ Van azonban még egy ennél is sajátosabb módszere Révaynak: számos alkalommal kiradírozza a történeti események leírásából a főpapságot vagy a pápákat. Igen gyakran alkalmazott eljárásról van szó szerzőnk részéről, amivel akkor kellett szembesülnünk, amikor a *De monarchia* elbeszélő forrásait kutattuk fel. A kútfők kíméletlenül leleplezték a szerzőnket: Révay gyakran szinte szó szerint átvett belőlük egy-egy szövegrészt, de a klérus tagjait többnyire kiostálta az idézetekből. Igaz, sokszor csupán általánosságban főpapokról van szó, nem konkrét személyekről: például a klérus ama tagjairól, akik valamilyen fontos eseményen (pl. koronázás) megjelentek.

Szerzőnk eljárását érdemes néhány példán bemutatni. Különösen árulkodó János kalocsai érsek személyének kiiktatása az 1301. évi királyválasztás elbeszélésében – a tudós koronaőr alighanem Pázmány előképét látta benne, hiszen forrása, Dubravius szerint ő hívta össze a gyűlést.⁹⁴ De János érsek előtt és után is sok főpap – illetve pápa – esik áldozatul Révay módszerének: V. Gergely pápa, a Salamont királlyá koronázó főpapok, a III. Henriket fogadó főpapok (akik helyett „a főembe-

92 „Hic scriptor Lutheranus saepe alias inimice insectatur sacerdotes Catholicos.” Samuel TIMON, *Epitome chronologica rerum Hungaricarum* (Cassovia: Typis Academicis Societatis Jesu, 1736), 172.

93 Lásd ezekre bővebben TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 136–137.

94 Érdemes idézni Dubravius, illetve Révay szövegét, hogy lássuk a módszert „működés közben”. A cseh szerző még így fogalmaz: „Sed plerisque proceribus, et *prae caeteris archiepiscopo Colocensi* vehementer hic ritus novus ratum habendi quicquid Romanus Pontifex etiam in ipso rege declarando constitueret, displicebat. Et quoniam sede Strigoniensi id temporis vacante, summa penes eum auctoritas indicendorum comitiorum fuerat, omnibus ordinibus diem comitiale ad ferenda ex more suffragia indicit, circiter decem continuos dies. (...) *Nominat Colocensis* Vencesilaum regem Bohemiae et Poloniae...” DUBRAVIUS, *Historia Bohemica...*, 150. [Kiemelések tőlem, T. G.] Révaynál ezzel szemben a kalocsai érsek köddé válik, bár egyebekben szerzőnk szorosán követi a cseh kútfőt: „Sed plerisque proceribus vehementer hic ritus novus ratum habendi quicquid Romanus Pontifex etiam in ipso rege declarando constitueret, displicebat, quod nimirum libertatis suae in electione regis iacturam facerent, quam nimirum per ipsius Pontificis auctoritatem, censuram, et anathematis severitatem labefactari Hungari existimarent. Tempore igitur comitali indicto, ad ferenda ex more suffragia, circiter decem continuos dies acerime Pontificis sententiae reluctatum est: nominantque illi, et eligunt Vencesilaum regem Bohemiae et Poloniae, assentiente populo continuo delecti proceres, qui gratulandi causa irent in Bohemiam, ibique Vencesilaum ab omnibus ordinibus salutem regem Hungariae.” RÉVAY, *De monarchia...*, 19.

rek és az egész nemesség” köszönti a császárt!), a főpapok, akiknek Ottó bemutatja a koronát, Szent Péter egy esküformulában (akinek a kihagyását a fentiek ismeretében szintén szándékosnak vélek), a koronát megtekintő papi testületek 1490-ben, és még sokan mások.⁹⁵ De kimarad számos egyéb is, így például Szent István Intelmei közül az a fejezet, amely a „főpapoknak kijáró tiszteletről” szól (*de impendendo honore pontificum*),⁹⁶ vagy Hunyadi Mátyás leveléből az „apostoli szentszéknek való engedelmességért” formula.⁹⁷ Mátyás levelezéséből Révay egyébként nagyon tudatos szelektált, s egyebek mellett azokat a darabokat válogatta be művébe, amelyek a királynak a Szentszék elleni panaszait (!) tartalmazzák – de még ezekből is kihúzta a neki nem tetsző részeket.⁹⁸

Hiba lenne azonban mindezt egyszerűen Révay lutheránus mivoltára visszavezetni, ahogy Timon tette. Valójában itt szintén egy igen aktuális politikai probléma tapintható ki a háttérben: nevezetesen a főpapság politikai szerepvállalása, illetve túlsúlya a 16. században. A Habsburg udvar előszeretettel töltötte be főpapokkal a vezető hivatalokat a magyar királyságban: közülük kerültek ki a helytartók, kancellárok, kamaraelnökök, de betöltöttek főispáni hivatalt, *ex officio* magyar tanácsosok voltak, illetve jelen voltak az igazságszolgáltatásban és diplomáciai feladatokat is elláttak. Amint már fentebb, a helytartókkal kapcsolatban utaltam rá, a főpapok ilyen típusú alkalmazásának számos előnye volt: képzettek, iskolázottak voltak, s minthogy az uralkodó nevezte ki őket egy-egy egyházi javadalomra, illetve sokan polgári, köznemesi származásúak voltak közülük, következésképpen jobban függtek a királytól – ráadásul fizetést sem kellett nekik folyósítani, mivel javadalmaik után jövedelmet húztak. Ehhez járult még,

95 BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 1.10.360, 366, illetve RÉVAY, *De monarchia...*, 2. (V. Gergely); BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 2.2.276–278, illetve RÉVAY, *De monarchia...*, 5. (a Salamont királlyá koronázó főpapok); Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum: I. textus*, ed. Elisabeth GALÁNTAI et Iulius KRISTÓ, BSMRAe – Series nova 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), §. 328 (96), BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 2.3, illetve RÉVAY, *De monarchia...*, 6. (a III. Henriket fogadó főpapok); BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 2.9.183, illetve RÉVAY, *De monarchia...*, 20. (a főpapok, akiknek Ottó megmutatja a koronát); Stephanus KAPRINAI, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae: Pars I* (Vindobonae: Trattner, 1767), 120, illetve Révay, *De monarchia...*, 41. (Szent Péter); BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 4.10.60–61., illetve RÉVAY, *De monarchia...*, 56. (A koronát megtekintő papi testületek 1490-ben.)

96 SRH, II, 622; RÉVAY, *De monarchia...*, 3.

97 MÁTYÁS KIRÁLY, *Levellei: Külügyi osztály*, kiad. FRAKNÓI Vilmos, a 2008-as kiadást s. a. r. MAYER Gyula, I–II (Budapest: Nap Kiadó, 2008), II, nr. 54. [653.], illetve RÉVAY, *De monarchia...*, 42.

98 Lásd ezekre TÓTH Gergely, „»Matthias Augusto similis«: Mátyás király a kora újkori protestáns műtszemléletben”, in *A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, LÁZÁR István és MOLNÁR Dávid, Convivia Neolatina Hungarica 3, 45–56 (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2019), 52–53.

hogy az 1560-as évek végére bizalmi válság alakult ki az udvar és rendek között (amit egyebek mellett Dobó István és Balassa János letartóztatása jelzett), ami miatt még inkább a főpapok számítottak megbízható „kádereknek” az államigazgatásban. Ez azonban csak tovább növelte a világi elit elégedetlenségét és a klérus iránti ellenérzéseit – ráadásul a főrendek nagy része időközben a reformátori tanok követőjévé lett. A hivatalt vállaló klerikusok népszerűtlenségét csak fokozták a főpap-kamaraelnökök (Szuhay, Migazzi) által lebonyolított vagyonekbevitel, valamint egyes főpapok (hetesi Pethe Márton, Forgách Ferenc) által indított ellenreformációs intézkedések.⁹⁹

A bécsi béke és az 1608. évi törvények csak részben rendezték a helyzetet. A nádorválasztással a főpapság elesett a helytartói hivataltól, és a kamaraelnökök is világiak lettek; ugyanakkor főpapok töltötték be továbbra is a kancelláriai hivatalt, és a címzetes püspököknek köszönhetően – habár részvételüket az 1608. évi koronázás előtti 6. törvénycikk tiltotta – létszámbeli fölényben maradtak a Magyar Tanácsban is, és az országgyűlésen a felsőtáblán is jelentős számban vettek részt. Ehhez járult az a tény, hogy az említett törvénycikk ellenére a jezsuiták terjeszkedését a protestáns rendek szintén nem tudták megtörni.¹⁰⁰ Révaynak tehát volt miért aggodnia a főpapság politikai aktivitása miatt – 1619-ben is.

A fent már említett negatív főpap-jellemzések, illetve „kiretusálások” mellett két fontos szövegrészletet érdemes megvizsgálnunk, amelyek ugyancsak Révay aggodalmáról árulkodnak. Az egyik helyen arról van szó, hogy ecsedi Báthory István országbíró (1458–1493) – akit Bakócz Tamás esztergomi érsek előzőleg elmozdított az erdélyi vajdai méltóságból – törvényt hozatott volna, miszerint a főpapoknak tiltsák meg az ország kormányzásában való részvételt. „De minthogy Báthory meghalt – folytatja Révay szinte sajnálkozva –, s a király a papokat kegyelte, [a törvény] nem tudott megszilárdulni”.¹⁰¹ A Tuberótól származó információt szerzőnk aligha véletlenül emelte át saját munkájába. Tegyük hozzá, hogy 1606–1608-ban a túlnyo-

99 A témában fontos tanulmány: FAZEKAS István, „Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 16. században”, in *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 17* (Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2017), 271–291; még lásd PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 357–359.

100 PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 391–392; 395–398; még lásd FAZEKAS István, „Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 17. században”, in *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3 (Pécs: Történetészeti Egyesület–META-Egyesület, 2018), 49–65.

101 „...Bathori proceres in unum convenire fecit, qui legem sanxerunt, ut omnes promiscue ordinis [!] sacerdotes ab administratione reipublicae prohiberentur, nec nisi vocati et privatae rei causa in curiam regiam venirent. Morte tamen Bathorii interveniente et rege sacerdotibus favente stabile esse non potuit.” RÉVAY, *De monarchia...*, 58. A szöveghelyre még lásd TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 137.

mórész protestáns rendek ugyancsak szerették volna elérni, hogy a főpapokat zárják ki a főispáni hivatalok, illetve általában a világi főméltóságok viseléséből,¹⁰² de az 1608. évi koronázás előtti 6. törvénycikk a döntést későbbre halasztotta, amely végül nem is valósult meg.¹⁰³

A másik szöveghelyen arról olvashatunk, hogy miben látja Révay a mohácsi vereség okát. Mint kiderül, szerinte az „egyházi tanácsosok” hibájából történt a katasztrófa, mert ők „mindent saját belátásuk szerint irányítottak, és Lajosnak a királyi címen kívül szinte semmit nem hagytak”.¹⁰⁴ Kikre gondolhatott Révay? Elsősorban alighanem Tomori Pál kalocsai érsek-hadvezérre, akit egyébként is kritikával illetett¹⁰⁵ – illetve Szalkai László esztergomi érsekre. Érdekesebb azonban az „egyházi tanácsos” (*consiliarius ecclesiasticus*) kifejezés, mert itt mintha a királyi tanács – illetve az ő korában a Magyar Tanács – főpapi tagjaira akarna célozni a szerzőnk. Tanácsosként pontosan tudhatta, hogy mit jelent a főpapok – köztük a címzetes püspökök – nagy számban való részvétele a tanácsüléseken, illetve az ott lezajló szavazásokon;¹⁰⁶ ahogy bizonyára emlékezett az 1608. évi, fent említett törvénycikkre is, amelyben megtiltották a székhellyel nem bíró, címzetes püspököknek a tanácsban való megjelenést, ám lényegében eredmény nélkül. Szerzőnk tehát, úgy tűnik, itt is határozottan állást foglalt – és nem csupán általánosan a főpapok politikai hatalma ellen, hanem egy konkrét politikai ügyben, azaz a Magyar Tanács főpapi tagjai ügyében is.

Üzenetek a szembenálló feleknek?

Ahogy arról fentebb szó esett, Révay egy súlyos válság idején írta meg művét. Habár II. Mátyás 1619. márciusi halálával lezárta az események elbeszélését,¹⁰⁷ az olvasó joggal várná, hogy kifejti véleményét az ezután következő földindulásról, vagy leg-

102 Lásd ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések... (1523–1608)*, 293.

103 *CJH 1608–1657*, 12–13.

104 „Regis casus ab omnibus Christianitatis principibus deploratus, quando annum aetatis nondum vigesimum attingens immatura morte e medio tollitur, quam regis temeritatem funesto hoc casu notabile ipse quoque Solimannus admiratus fuisse fertur, quod tantae multitudini tam paucorum suorum numero obvius factus esset; *sed consiliariorum ecclesiasticorum potius culpa factum est, qui suo arbitrio cuncta disponentes Ludovico praeter regium nomen nihil relinquebant fere.*” RÉVAY, *De monarchia...*, 67. (Kiemelés tőlem – T. G.)

105 RÉVAY, *De monarchia...*, 66.

106 A szavazásra lásd PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 278–279.

107 Lásd RÉVAY, *De monarchia...*, 140–141. Az ezt követő mintegy tíz oldalon a felségjelvényekről, illetve a „Magyar Korona országairól” (tehát a magyar uralkodó titulátúrájában felsorolt országokról) ír.

alább szórványosan utal mindarra, ami körülötte történik. Révay azonban óvatos ember volt – politikusként és történetíróként is –, így nehéz őt „rajtakapni”. Így csak egy-két szöveghely esetében lehet feltételesen kimutatni, hogy az egymással harcoló felek valamelyikéhez szól.

Az első fontos kérdés: üzent-e Révay valamit a frissen megválasztott és megkoronázott királynak, II. Ferdinándnak? Annyi bizonyos, hogy bár kritikát nem fogalmaz meg vele szemben, feltűnően távolságtartó az uralkodóval. II. Mátyással ellentétben nem méltatja őt, nem mutatja be korábbi pályafutását (a stájerországi, illetve a csehországi protestánsok elleni akciói miatt ez amúgy sem lett volna egyszerű), ugyanakkor jelzi, hogy Pozsonyba való megérkezése nem éppen úgy történt, ahogyan az a trónörökösöknél szokás. A rendek ugyanis, mint írja, úgy fogadták őt, ahogy azt Mátyás előzetesen jelezte, vagyis az országgyűlés „elnökeként” és „öfelsége által kijelölt megbízottként” (*praesidem comitiorum et commissarium a sua Maiestate deputatum*).¹⁰⁸ Ez utóbbi megjegyzés azért érdekes, mert a Bethlen melletti propagandában is szerepelt: Alvinczi Péter szintén felrótta Ferdinándnak, hogy „komisszáriusságának színe alatt jött Pozsonyba”, vagyis ezzel megtévesztette, becsapta a rendeket.¹⁰⁹ Elgondolkodtató emellett Révaynál a koronázás előtti diploma, avagy hitlevél ismertetése is, abban ugyanis többször is kimérten „a megválasztandó” (*eligendus*) szóval jelöli a főherceg személyét.¹¹⁰

Vannak emellett bizonyos „kiszólások” a *De monarchiában*, amelyeket esetleg Révay Ferdinándnak címzett. Szerzőnk ugyanis a mű számos pontján megjegyzi – mintegy szentencia-szerűen, egy-egy történelmi epizód tanulságaként –, milyen káros az uralkodóknál az engesztelhetetlenség, a túlkapások, a szigor és a kegyetlenség, a fennhéjázás, vérengzés és embertelenség, különösen, ha ez az uralkodás kezdeti szakaszában történik, mivel ezek felkeléseket okozhatnak.¹¹¹ Korábban egészen bizonyosak voltunk abban, hogy az efféle kijelentések 1619-ben csak egyvalamit jelenthetnek: utalást Ferdinánd addigi stájerországi és csehországi ténykedésére, és az

108 RÉVAY, *De monarchia...*, 132.

109 Lásd ALVINCI Péter, „Magyarország panasza”, in *Magyar gondolkodók. 17. század*, szerk. TARNÓC Márton, Magyar remekírók, 165–185 (Budapest: Szépirodalmi, 1979), 172. Még lásd TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 132–133. A 1619. évi rendi válaszirat ugyancsak jelezte, hogy Ferdinánd „megbízotti” kinevezése nem volt tisztességes eljárás, és hogy a rendek tiltakoztak ellene. Lásd *Ordinum... responsum...*, 5.

110 RÉVAY, *De monarchia...*, 133. Még lásd a 91. és a 126. jegyzetet.

111 RÉVAY, *De monarchia...*, 3, 4, 8, 9, 10, 15. („Praestat autem in novello principatu seu regno cavere, ne subditi impotentia fastu aut saevitia aut inhumanitate vexentur aut irrentur. Facile enim tunc seditiones et quidem periculosissimae nascuntur”); 19, 25, 26. („quandoquidem in novo principe invidia regni praeter ius occupati facit omnia illi infida et infesta, etiam ipsos eius domesticos. Ita que tutissima est regum securitas, legitima adepti principatus ratio”) stb.

ezt követő csehországi felkelésre.¹¹² Mindezt mai szemmel is valószínűnek tartjuk – de azért némileg óvatosabban úgy fogalmaznánk, hogy Révay *tudatában volt* annak, hogy szavai *így is* érthetőek. Ugyanakkor szerzőnknel ez az eljárás egyéb tényezőkre is visszavezethető. Egyrészt a műnek van egy határozott fejedelemtükör-jellege, vagyis bizonyos események elbeszélése után, mintegy tanulságként számos intés, jótanács fogalmazódik meg benne általában az uralkodók felé, vagy általánosságban, mint politikai bölcsesség. E téren főleg Antonio de Guevara *Horologium*ának a hatása érhető tetten, akit Révay többször idéz, és módszerét is átveszi. De említhetjük a történelem exemplumként, tanító példaként való hasznosítását, amely antik és humanista gyakorlat volt, és fontos szerepet kap Justus Lipsius politikai műveiben is, amelyeket Révay jól ismert és bizonyos tekintetben hatással is voltak rá. Emellett, szorosán a fent említett intéseknél maradva, az „új uralom”, illetve az „uralkodás kezdetei” (*initia principatus*) a tacitista politikai irodalom egyik kedvenc problémája volt a korszakban – Lipsiusnál is nagyon sokat tárgyalt kérdés a *Politicában* és a *Monitában*.¹¹³ Tehát nem biztos, hogy Révay minden efféle megjegyzésénél az 1619 tavaszán trónra lépő II. Ferdinándra kell gondolnunk.

Kérdés még, hogy Révaynak volt-e – burkolt, vagy nyílt – üzenete a másik oldal felé, nevezetesen Bethlen Gábor fejedelem számára. Révay ebben is feltűnően óvatos: hiába ment el az események tárgyalásánál – bár nagyon-nagyon hézagosan – 1619-ig, Bethlen 1613-ban kezdődő fejedelemségéről gyakorlatilag egy szót sem ejt, nevének említését is kerüli. Persze lehet találni olyan kiszólásokat, amelyek felkelthetik a gyanúkat. Egy helyen a Szapolyaiak kapcsán ezt írja: „a törökkel való barátkozás végül veszedelmet és egészen biztosan szolgaságot hoz; így van ez most, így volt régen, és így lesz a jövőben is”.¹¹⁴ Határozott kijelentés – de vajon szerzőnk egyenesen Bethlent akarta megcélózni ezzel? Nem feltétlenül. Révay ősei a török elől menekültek el szerémségi és bodrogi birtokaikról, ő maga pedig végig harcolta a tizenöt éves háborút; emellett mind a *Commentariusban*, mind pedig országtörténetében folyamatosan alkalmazta a klasszikus törökellenes érvkészletet és a védőbástya-toposzokat. Ezután aligha várhatunk tőle mást, mint az oszmán-

112 TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 131–132.

113 Lipsius, Guevara, illetve a 16. századi tacitizmus Révaynál jelentkező hatására újabban, további irodalommal lásd TÓTH Gergely, „Állhatatosság és politika: Justus Lipsius munkásságának hatása (és hatástalansága) Révay Péter műveire”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 567–584. Még lásd Kees TESZELSZKY, „Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról”, in *Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, szerk. BITSKEY István és FAZAKAS Gergely Tamás, *Studia Litteraria* 45 (Debrecen, DEENK Kossuth Egyetemi Kiadója, 2007), 106–113.

114 „...extremum semper amicitiae Turcarum est, et fuit, et erit imposterum pernicies et servitus certissima.” RÉVAY, *De monarchia...*, 94.

barát politika leghatározottabb elutasítását. Bocskai felkelését is emiatt utasította el – a török szövetség, a török–magyar hadak együttes magyarországi hadjárata az ő szemében irtózatos és gyűlöletes tapasztalat volt.¹¹⁵

Valamivel érdekesebb egy személyes emlékének a megörökítése, amikor is visszagondol Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király halálára, és az azt követő lengyel királyválasztásra. „Halálának említésekor – írja – eszembe jut a törökök szemérmetlen ravaszsága és nagyravágyása, amellyel egyes királyságoknak – amelyek birtoklását olthatatlan sóvárgással irigylik a keresztényektől – főleg a királyválasztáson alapuló, és általa ékeskedő szabadságát megrendíteni és korlátozni igyekeznek, és igen körmönfont csalárdsággal kísérelik megfosztani azokat a tisztviselők választásának gyönyörű ékességétől”. Történt ugyanis, hogy az oszmán uralkodó követséget menesztett a lengyelekhez, amely kijelentette: „az ország, amely szavazni készül az új király választásáról, semmit sem tehet – és nem is szabad tennie – a vele szomszédos és szövetséges török császár egyetértése nélkül...”.¹¹⁶ Ez az idézet annak fényében érdekes, hogy 1620-ban a beszercebányai országgyűlésen ugyancsak felolvasták a szultán levelét – amelyet egyébként maga Bethlen kért a Portától. A levélben többek között ez állt: „válasszatok olyat, ki tinéktek igazsággal és az mi fényes portánkhoz igaz jóakarattal legyen és mi azzal az szent békességet megtartjuk s Magyarországot az ő királyságával együtt erős becületben tartjuk.”¹¹⁷ Természetesen nem mernénk állítani, hogy Révay a fent idézett szavaival mintegy reagált volna a beszercebányai eseményekre, és a szultán levelére. De az bizonyos, hogy minden ilyen esetben, amikor az oszmánokkal való szövetkezést, a tőlük való függést, illetve az oszmán hatalomnak más országok életébe való beavatkozását bírálta, tisztában volt vele, hogy szavai a korszak egyik legbefolyásosabb magyar politikai szereplője, azaz Bethlen ellen is irányulnak – ennek ellenére papírra vetette őket. Az pedig egészen bizonyos, hogy nem lett az erdélyi fejedelem „híve”, ahogy egyesek feltételezték – erre nincs semmilyen bizonyíték, s mint láttuk, a *De monarchia* tartalma, irányultsága (törökellenesség, a rendi kiváltságok tematizálása mellett a Habsburg uralom elismerése) is ez ellen szól.

115 RÉVAY, *De monarchia...*, 113–114. Bónis ugyancsak jelzi Révay rendíthetetlen törökellenességét. Vö. BÓNIS, *Révay Péter...*, 91–92. Ez az attitűd volt jellemző az 1608-as politikai elit több más tagjára is. Illésházy István, Thurzó György, vagy éppen Forgách Zsigmond is határozottan állást foglalt a törökkel való szövetség ellen. Erre lásd BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV–XVII. században)* (Budapest: Bethlen Nyomda, 1937), 93–94.

116 RÉVAY, *De monarchia...*, 97.

117 A levél vonatkozó részét idézi OBORNI Teréz, *Erdély fejedelmei* (Budapest: Napvilág, 2002), 115. A levélre még lásd R. VÁRKONYI Ágnes, „Bethlen Gábor jelenléte Európában”, in *Bethlen Gábor és Európa...*, 9–75, 43; PAPP Sándor, „Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen”, *uo.*, 103–127, 112–113.

Összegző gondolatok

Révay Péter az 1606–1608-ban Mátyás főherceg mellé állt, főként világi rendi elit oszlopos tagja volt. Ez az elit komoly eredményeket tudott elérni: az általa trónra segített főherceggel elfogadtatta a bécsi békét, kivívta a korona hazahozatalát, a (formális) királyválasztást, a nádorválasztást, a nem katolikus (helvét és ágostai hitvallású) felekezetek szabad működését és egyházszervezetük felállításának törvényi lehetőségét, a klérus politikai hatalmának (ideiglenes és részleges) visszaszorítását, és egy sor egyéb döntést, amely elsősorban a világi (protestáns) rendeknek volt az érdeke. Szerzőnk ezért nagy részletességgel beszélt el az 1606–1608. évi eseményeket posztumusz megjelent országtörténetében, és gondosan beleírta saját akkori szerepvállalását is az elbeszélésbe. Már ez a tény is jelzi, milyen fontos volt neki az 1608. évi nagy „kiegyezés” a bécsi udvarral, amely hosszú háborús, illetve polgárháborús időszakot zárt le.

Révay azonban nemcsak így juttatta kifejezésre saját politikai nézeteit. Amint az a fentiekből reményeim szerint kiderült, Magyarország históriájának elbeszélésekor, és különösen a Mohács utáni időszak tárgyalásánál újra meg újra elővette és hangsúlyozta a „karok és rendek” sarkalatos kiváltságait: a király és a nádor szabad választását, valamint az országgyűlésen és a királyi tanácsban (később Magyar Tanácsban) való részvételüket. Sokszor érzékelhető nála továbbá, hogy a főpapok politikai túlsúlyát is helytelenítette, bár a téma kényes mivolta miatt ezen a téren kritikája óvatosabb. Eszközei változatosak – hol anakronizmusokkal élt (például tényleges királyi tanácsot képzelve Szent István mellé), hol elhallgatással (a főpapok részvételét szándékosan említés nélkül hagyva egy-egy esemény elbeszélésénél), hol pedig egyszerűen úgy járt el, hogy az adott kiváltságot kiemelten tárgyalta a régiségben, és a saját politikai csoportja álláspontját érvényesítette egy-egy esemény leírásánál (1301. évi és 1490. évi interregnum, 1563. évi és 1572. évi országgyűlések stb.).

Úgy gondolom, mindezek után elvethetjük a korábbi kutatás, nevezetesen Bónis György állítását, miszerint Révay eszménye a „mérésékelt abszolutizmus” lett volna, illetve, hogy a királyhoz való feltétlen, kritikátlan hűség jellemezte.¹¹⁸ Úgy tűnik egyébként, hogy Bónist a fiatal Révay Lipsius-rajongása tévesztette meg, illetve az a tény, hogy a németalföldi tudós az abszolút monarchia teoretikusaként lépett fel az 1589-ben megjelent *Politicájában*. Csakhogy Lipsius államelméleti tanácsai – nyilván éppen a rendektől független kormányzás propagálása miatt – jóval kevésbé

118 Lásd BÓNIS, *Révay Péter...*, 93; még lásd uo. 89–93. A *De monarchia* recepciójára még lásd TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 118–126, 138–146.

hatottak Révayra és politikai nézeteire, mint ahogy azt a koronaőr monográfusa és mások is vélelmezték.¹¹⁹

Fontos megjegyeznünk, hogy Révay előtt már voltak olyan historikusok, akik a magyar történelmet rendi, illetve főrendi politikai nézőpontból tárgyalták. Egyértelműen azonosítottuk a fentiekben Forgách Ferenc hatását Révayra – ez vitán felül áll, hiszen szerzőnk többször hivatkozik rá, sőt, éppen egy nagyon „érzékeny” ponton, az 1563. évi trónöröklés körüli vita ismertetésekor idézi a neves humanista főpap határozott véleményét, kibővítve azt saját helyeslő megjegyzésével. Istvánffy Miklós nevét is megemlégtettük fentebb ebben a vonatkozásban, bár ő történeti munkájában hajlamos volt elhallgatni a rendi panaszokat, így kevésbé jöhet szóba ezen a téren. Meg lehet említeni ugyanakkor az esetleges előképek között Giovanni Michele Brutót, azaz közkeletűbb nevén Brutust, a ragyogó itáliai humanistát, aki az 1570-es években írta meg – Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király kérésére – Magyarország történetét 1490-től kezdve, természetesen erdélyi, Szapolyai-párti, Habsburg-ellenes szemszögből.¹²⁰ Művéből világosan kiderül, hogy ő is jól ismerte a rendek politikai érvelését¹²¹ (többek között éppen Forgách művéből!) – ahogy az is tény, hogy Révay hozzájutott Brutus művének valamelyik kéziratához, mivel igen sokszor merít munkájából.¹²² Szintén megemlíthetjük még a Szapolyai-párti Zermegh Jánost, akinek a művét Révay ugyancsak sokat forgatta.¹²³

Szerzőnk tehát a 16. századi történelem elbeszéléséhez már rendelkezett olyan mintákkal, előképekkel, akiktől átvehette az események rendi-főrendi nézőpontú elbeszélését. Kétségtől hatottak, illetve hathattak rá a fent említett szerzők – Forgách bizonyosan, míg a másik három historikus befolyása ezen a téren még további bizonyításra vár. Az elődök ismerete mellett viszont az is látszik, hogy szerzőnknek a magyar történelemről nagyon határozott saját álláspontja is volt. Ezt példázza többek között a nádorválasztás mellett kinyilvánított igen éles és kemény

119 Erre lásd bővebben TÓTH, „Állhatosság és politika...”, 567–568, 576–577.

120 Brutusra és művére további irodalommal lásd TÓTH Gergely, „Bűnbakképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)”, in *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál és VARGA Szabolcs, Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet, 75–148 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019), 125–136.

121 Például a szabad királyválasztását: Lásd BRUTUS János Mihály, *Magyar históriája (1490–1552.)*, kiad. TOLDY Ferenc, I–III, Monumenta Hungariae Historica – II Scriptores 12–14 (Pest–Budapest: Eggenberger Ferdinánd [I–II]–MTA [III], 1863–1876), I, 75, II, 266, 268–273, 296, III, 10 („...cum primus Ioannes more maiorum, et principum ac populorum suffragiis creatus esset...”); 33.

122 Vö. TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 128.

123 Zermegh használatára Révaynál lásd uo.

hangú nyilatkozata. Folytatott tehát egy hagyományt, de úgy, hogy elmélyítette, gazdagította azt, illetve kiterjesztette egészen Szent István koráig (részben anakronizmusokkal), másrészt pedig elvezette egészen 1618-ig. Hangsúlyozta ugyanakkor a Habsburg-dinasztiához való hűségét (ebben jelentősen eltér Brutustól és Zermeghtől, illetve Forgáchtól is), továbbá többször nyilvánvalóvá tette munkájában, hogy a török ellen az ország számára az egyetlen menekülési útvonal az „Ausztriai Ház” uralma.

Szerzőnk néhányszor szóba hozza művében a felekezeti kérdést és a vallásszabadság kivívását is. Viszonylag terjedelmesen ír a kassai templom 1604. évi elvételéről, és határozottan elítéli Belgioioso generális eljárását, ahogy a hírhedett 22. artikulust is, és az ország törvényeivel ellentétesnek mondja azt.¹²⁴ Rögzíti emellett, hogy a bécsi békét megelőző tárgyalásokon (amelyeken Habsburg részről maga is részt vett) a vallásügy volt a legfontosabb téma, továbbá, hogy 1608-ban ratifikálták a szabad vallásgyakorlatot.¹²⁵ Arról is tudósít, hogy 1618-ban a szabad vallásgyakorlat biztosítása bekerült az uralkodói hitlevélbe (6. pont).¹²⁶

Összességében véve mégis az mondható, hogy Révay meglehetősen kevés alkalmalmmal tárgyalja a relígió ügyét – ahhoz képest, hogy ő volt a protestáns sérelmek egyik összeállítója az 1619 nyarán lezajlott országgyűlésen. Ennek a tartózkodó magatartásnak az okait csak találgatni lehet. Talán szerepet játszott, hogy a magyar történetírói hagyományban mindaddig szinte tabutéma volt a reformáció magyarországi terjedése, az új felekezetek története – s ezért került szerzőnk is annak tárgyalását.¹²⁷ Az is lehet, hogy túlságosan megosztó témának érzékelte, különösen azért, mert időközben a világi elit egyre több fontos tagja katolizált, így a relígió nem volt olyan egyesítő hívószó, mint a nádor- vagy a királyválasztás kérdése. De talán azért óvakodott leginkább Révay ennek az ügynek a tárgyalásától, mert belátta: a vallásszabadság 1608. évi elismertetése nem békét hozott, hanem a legsúlyosabb konfliktusok és megoldhatatlannak tűnő problémák egész sorozatát. Csak hogy a legfontosabbakat említsem: a protestáns hívek szabad templomhasználata, a katolikus hierarchiától független evangélikus és református egyházszervezet kialakítása

124 RÉVAY, *De monarchia...*, 109–110.

125 RÉVAY, *De monarchia...*, 111, 125.

126 „Cavebatur nimirum illis... de exercitio religionis libero ubique in regno et omnibus etiam in fisci bonis relinquendo, nec per eligendum, aut alios quosvis dominos terrestres turbando...” Uo. 133. („Kikötötték, hogy... a szabad vallásgyakorlás mindenhol hagyassék meg az országban, a kincstár minden jószágán is, és se a megválasztandó [király], sem bármilyen más földesúr ne háborgassa...”).

127 Vö. TÓTH Gergely, „A mellőzéstől a hitvitákon át a nagy egyháztörténetekig: a magyarországi reformáció a 16–18. századi történetírásban”, in *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században...*, 409–422, 409–412.

továbbra is számos akadályba ütközött.¹²⁸ Szerzőnk nem sok sikerről számolhatott be 1608 után.

Úgy vélem, részben ez az oka annak, hogy Révay az 1609–1618 közötti éveket már nem tárgyalja érdemben, csupán sietősen „végigszalad” rajtuk.¹²⁹ Néhány kisebb epizódon kívül csak az 1613. évi királyné-koronázásról ír hosszabban, illetve az 1614. évi linzi gyűlésről, ahol a rendek még egységesen léptek fel az udvar háborús terveivel szemben. A következő állomás már az 1618. évi országgyűlés, mivel szerzőnk fontosnak tartotta megörökíteni a rendek igényei szerint megszövegezett koronázási hitlevél tartalmát, valamint a nádor- és királyválasztás tényét – egy-egy utolsó, ellentmondásokkal teli siker a világi rendek részéről, legalábbis az utolsó, amelyet Révay még megélhetett. A többiről – így például a klérusnak az 1608. évi vallásügyi törvénycikkek, majd a zsolnai evangélikus zsinat elleni lépéseiről, a Bethlen Gábor hatalmának megdöntésére indított 1616. évi Homonnai-féle támadásról, Pázmány érseki kinevezéséről, az egyre jobban elmérgesedő protestáns–katolikus polémiáról – jobb volt inkább hallgatni.

Végül az 1619-ben bekövetkező újabb földindulásnak már Révay is jobbára csak tehetetlen szemlélője volt, s nem cselekvő részese, mint tizenegy évvel korábban. Bizonyára ezért sem tudott – és vélhetőleg már nem is akart – érdemben reflektálni Bethlen Gábor magyarországi hadjáratára, és a felségjelvények újabb viszontagságaira. Elgondolható, milyen keserű szívvel figyelte, hogyan válik ismét csataterré az ország, hogyan száll sírba a törekeny békeség, és hogyan kerül veszélybe, hogyan lesz a politikai érdekek játékszerévé ismét a Szent Korona. Szerzőnk megöregedett és megfáradt, betegség kínozta: készült a halálra. A koronaterem ajtajára írt, fentebb idézett szavai – „koporsóm és sírom” – egyben szimbolikusak is. Egyrészt az utolsó pillanatig rendületlen és állhatatos koronaőr őszinte vallomása ez a rövid felirat, másrészt viszont, négyszáz évvel később olvasva, már kap egy másik jelentést: mégpedig azt, hogy Révayval együtt jobblétre szenderült az a szép eszme is, amely a Szent Korona tiszteletének jegyében a belső konfliktusok megszüntetését (vagy inkább elfedését), valamint a kompromisszumok és a közös cselekvés korszakát volt hivatott megalapozni. (Továbbgondolva a gesztus szimbolikus tartalmát, az idős főrend beteljesülő „jóslata” azt is jelképezi, hogy a Szent Korona és az őrzésére kijelölt hely, bár minduntalan kísérletet tettek – és tesznek – rá, nem lett megkérdőjelezhetetlen, konszenzuson – avagy *concordián* – alapuló nemzeti jelkép, csak az erre tett próbálkozások örök mementója; amint Révayé is.) Élete végén azonban az idős főrend még végigtekintett a magyar histórián, s e szemlélődés alatt láthatóan jól végiggondolta, mi az, amihez neki és osztályos társainak minden körülmények között ragaszkodnia kellene, s mi az a közös nevező, amit még találni lehet.

128 Vö. KÁRMÁN, „A harmincéves háború...”.

129 RÉVAY, *De monarchia...*, 127–141.

A közelmúlt történéseinek részletes ismertetése helyett tehát Révay Péter inkább azokat az 1608-ban megerősített rendi előjogokat hangsúlyozta művében, s adott nekik történelmi megalapozást, amelyekkel a világi elit – felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül – még általában azonosulni tudott. Ehhez járult még három olyan motívum, amelyeket szerzőnk szintén az egész műben tematizált, és ugyancsak „nemzeti minimumnak” szánt: a Habsburg-házhoz való hűség – persze a rendi kiváltságok megtartása mellett –, a törökellenesség, és a klérus világi hatalmának visszaszorítása. A *De monarchia* aktuálpolitikai üzenete, töltete leginkább a fentiek együttesében fogható meg. Ezáltal Révay a saját generációja, az 1608-as politikai vezetőréteg céljainak és törekvéseinek talán legfontosabb megörökítője lett.